

Łukasz Grabowski

(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

ZASADY WSPÓŁPRACY WOJSK
OCHRONY POGRANICZA
I KOMITETU DO SPRAW
BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO
W LATACH 1954–1956 W UJĘCIU
OFICERA ZARZĄDU II
ZWIADOWCZEGO WOP
PPŁK. HIPOLITA SŁAWIŃSKIEGO

 Wydarzenia związane z wojną w Korei oraz śmierć przywódcy ZSRS Józefa Stalina w marcu 1953 r. niezaprzeczalnie miały decydujący wpływ na zmiany, jakie zaszły na arenie międzynarodowej w latach 1950–1955. Z uwagi na ówczesny układ geopolityczny zgon przywódcy ZSRS był wstrząsem dla liderów partii komunistycznych znajdujących się w sowieckiej strefie wpływów. Analogicznie do sąsiednich państw demokracji ludowej, władze w Polsce zdawały sobie sprawę z nieuchronnie nadchodzących zmian w dotychczasowym systemie sprawowania rządów. W kraju wzmagало się rozgoryczenie spowodowane wieloletnim prześladowaniem żołnierzy podziemia niepodległościowego oraz tępieniem wszelkiej działalności opozycyjnej. Ujawnienie dokonanych przez funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa licznych „wypaczeń i nieprawidłowości” rozbudziło nadzieje społeczeństwa na rozliczenie i ukaranie winnych odpowiedzialnych za łamanie prawa, bezkarności i wyjątkową brutalność w trakcie prowadzonych śledztw¹.

¹ J. Poksiński, *Represje wobec oficerów Wojska Polskiego 1949–1956 „TUN”*, Warszawa 2007, s. 228–235; A. Paczkowski, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, cz. II: *Lata 1948–1949*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1996, s. 8.

Sytuacji politycznej w Polsce nie poprawiły nagłaśniane przez Radio Wolna Europa ucieczki na Zachód wysokich przedstawicieli władzy, np. ppłk. Józefa Światły w 1953 r.² Od 1954 r. w cyklu *Kulisy partii i bezpieki*, emitowanym przez RWE, obnażał on brutalne metody śledcze stosowane w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego³. Upublicznione przez Światłę fakty zdekonspirowały struktury polskich organów bezpieczeństwa oraz ukazały ich skrajnie represyjny system funkcjonowania. Ujawnienie tych informacji demaskowało również działaczy komunistycznych sprawujących władzę w Polsce⁴. Wydarzenia te były kolejnymi impulsami, które miały wpływ na reorganizację dotychczasowego systemu⁵.

Z chwilą ogłoszenia 7 grudnia 1954 r. Dekretu Rady Państwa o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego likwidacji uległo Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego⁶. Wejście w życie tego normatywu skutkowało licznymi reformami w strukturze organów bezpieczeństwa. Jednocześnie w oparciu o dotychczasowe kadry i struktury MBP powołano Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów⁷. Zgodnie z zapisami dekretu Wojska Ochrony Pogranicza wraz z podległymi jednostkami znalazły się w strukturach MSW⁸. Zarząd VII Zwiadowczy Dowództwa

² Józef Światło vel Izaak Fleischfarb (ur. 1 I 1915 r. we wsi Medyn k. Zbaraża) – przed 1939 r. działacz organizacji syjonistycznej Gordonia i Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej, w maju 1943 r. wstąpił do armii Berlinga, od stycznia 1945 r. w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego, od marca 1950 r. zastępca dyrektora Biura Specjalnego w MBP, od grudnia 1951 r. na stanowisku wicedyrektora Departamentu X MBP. 5 XII 1953 r., w czasie pobytu służbowego w Berlinie Wschodnim, przeszedł na teren Berlina Zachodniego i zgłosił się do władz amerykańskich. Zob.: <http://ipn.gov.pl/archiwalia/jozef-swiatlo>; L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny. Uciekinierzy z polskich służb specjalnych 1956–1964*, Warszawa 2004, s. 23–24; A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Światły*, Warszawa 2009, ss. 264.

³ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1954–1956. Taktyka, strategia, metody*, cz. V: *Lata 1954–1956*, wstęp A. Paczkowski, wybór i oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2011, s. 11; *Biuletyny Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego grudzień 1954–listopad 1956*, wstęp M. Filipiak, oprac. W. Chudzik, M. Filipiak, J. Gołębiowski, Warszawa 2009, s. 22.

⁴ AIPN, 01521/923, Wycinki z prasy zagranicznej na temat zbiegłego Józefa Światły zebrane przez Wydział I Departamentu III MBP, k. 1–73.

⁵ *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010, s. 397–398; A. Paczkowski, *PZPR a aparat bezpieczeństwa. Zarys problemu* [w:] *PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012, s. 174.

⁶ Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego zlikwidowano 7 XII 1954 r. w oparciu o zapisy Dekretu Rady Państwa z dnia 7 XII 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego. W miejsce dotychczas istniejącego MBP powołano Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (na czele z Władysławem Wichą) i Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów (DzU, 1954, nr 54, poz. 269); A. Jusupović, *Organy bezpieczeństwa państwa w dokumentach MSW. Próba systematyki* [w:] *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013, s. 19–41; G. Goryński, *Rola, miejsce i zadania Wojsk Ochrony Pogranicza w strukturze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (1949–1954) i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1955–1965)*, cz. I, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” 2000, nr 11, s. 86–89.

⁷ Z chwilą wydania dekretu Rady Państwa w dniu 7 XII 1954 r. została przyjęta przez Radę Ministrów uchwała nr 831 dotycząca zakresu i organizacji Komitetu ds. BP. Na czele KdsBP 10 XII 1954 r. stanął Władysław Dworakowski. Zob.: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: *1944–1956*, red. K. Szwaagrzyk, Warszawa 2005, s. 91; *Biuletyny Komitetu...*, s. 23–32.

⁸ W latach 1949–1954 Wojska Ochrony Pogranicza – zgodnie z Rozkazem ministra obrony narodowej nr 205/Org. – od 4 XII 1948 r. organizacyjnie były podporządkowane Ministerstwu Bezpieczeństwa

WOP⁹ (po zmianie etatu w lipcu 1956 r. Zarząd II Zwiadowczy Dowództwa WOP), odpowiedzialny za wszelkie działania operacyjne na pograniczu, w dalszym ciągu podlegał ścisłemu nadzorowi Komitetowi ds. Bezpieczeństwa Publicznego. Ponadto w swojej pracy operacyjnej kierował się wytycznymi i instrukcjami przekazywanymi przez KdsBP. Niezależnie od zachodzących zmian nadal obowiązywała zasada ścisłej współpracy pomiędzy jednostkami terenowymi Zarządu VII Zwiadowczego WOP i organami terenowymi KdsBP. Wzajemna zależność pomiędzy Zwiadem WOP i organami KdsBP w latach 1954–1956 miała miejsce:

- na szczeblu centralnym pomiędzy szefem Zarządu VII Dowództwa WOP i dyrektorem zainteresowanego departamentu operacyjnego Komitetu ds. BP;
- na szczeblu wojewódzkim pomiędzy szefem Wydziału VII brygady WOP i kierownikiem wojewódzkiego urzędu ds. BP;
- na szczeblu powiatu pomiędzy kierownikiem Sekcji 7 batalionu WOP i kierownikiem powiatowego urzędu ds. BP¹⁰.

Utrwalenie podległości resortowej WOP w ramach MSW ukierunkowało dalszą unifikację tej formacji w strukturze resortu spraw wewnętrznych. Warto wspomnieć, że w kwietniu 1955 r. Zarząd VII Zwiadowczy WOP wraz z podległymi jednostkami terenowymi – jako pion wykonujący działania o charakterze operacyjnym – został formalnie upoważniony do korzystania z kartoteki sieci agenturalnej KdsBP¹¹. Potwierdzenie możliwości pozyskiwania przez Zarząd VII Zwiadowczy WOP danych oraz procedura udzielania informacji z kartoteki ogólnoinformacyjnej Komitetu ds. BP zostały zawarte w Instrukcji nr 017/55 z 8 kwietnia 1955 r. o trybie rejestracji spraw ewidencji operacyjnej i technice ich ewidencji w organach bezpieczeństwa publicznego¹². Ponadto Zarząd VII Zwiadowczy WOP został wymieniony w Zarządzeniu Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 045/55 z 16 czerwca 1955 r. jako jedna z jednostek MSW uprawnionych do korzystania z kartoteki ogólnoinformacyjnej podległej Komitetowi¹³.

Zasadniczą zmianą mającą wpływ na zakres pracy operacyjnej i kontaktów z siecią agenturalną znajdującą się w dyspozycji Zarządu VII było ogłoszenie uchwały Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego z 11 marca 1955 r. określającej zasady pracy z agenturą i prowadzenia rozpracowań agenturalnych, a także ewidencję operacyjną¹⁴.

Publicznego. AIPN, 1572/2527, Rozkaz organizacyjny nr 0205/Org. z 4 XII 1948 r. w sprawie organizacji i zaopatrzenia WOP po przejściu do MBP, k. 384–386.

⁹ Zarząd VII Zwiadowczy w Dowództwie WOP od 31 VIII 1954 r. do 17 VII 1956 r. działał w oparciu o zatwierdzony etat nr 346/2. W skład Zarządu VII Zwiadowczego WOP wchodziły: Sekcja Specjalna (ewidencyjna), Wydział I Śledczy, Samodzielna Sekcja Wyszczolenia Specjalnego, Wydział II Morski, Wydział III Zachodni, Wydział IV Południowy, Wydział V Wschodni oraz Kancelaria. AIPN, 343/15, t. 6, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1954–1955, k. 3–33.

¹⁰ AIPN, 01225/219, Zarządzenie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 060/55 z 8 VII 1955 r. o zasadach współpracy organów bezpieczeństwa publicznego i Wojsk Ochrony Pogranicza, k. 45–49.

¹¹ AIPN, 1583/26, Zarządzenie zastępcy przewodniczącego Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 012/55 z 2 IV 1955 r. w sprawie zasad korzystania z kartoteki sieci agenturalnej, k. 5–8.

¹² AIPN, 3136/14, Instrukcja nr 017/55 z 8 IV 1955 r. o trybie rejestracji spraw ewidencji operacyjnej i technice ich ewidencji w organach bezpieczeństwa publicznego, k. 53–62.

¹³ AIPN, 1583/26, Zarządzenie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 045/55 z 16 VI 1955 r. w sprawie zasad pracy kartotek ogólnoinformacyjnych, k. 40–44.

¹⁴ AIPN, 3136/14, Uchwała Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego z 11 III 1955 r. o zasadach pracy z agenturą, prowadzeniu rozpracowań agenturalnych i ewidencji operacyjnej, k. 1–8.

Jednocześnie z ww. uchwałą do użytku służbowego zostały wprowadzone: Instrukcja nr 03/55 o zasadach prowadzenia rozpracowania agenturalnego i ewidencji operacyjnej w organach bezpieczeństwa publicznego PRL¹⁵, Instrukcja nr 04/55 o zasadach pracy z agenturą w organach bezpieczeństwa państwa PRL¹⁶ oraz Wytyczne Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego z sierpnia 1955 r. dotyczące zadań i form agenturalnego rozpracowania, z wykazem kategorii osób podlegających rozpracowaniu¹⁷. Regulacje zamieszczone w niniejszych dokumentach dokonały zasadniczej reorganizacji metod pracy agenturalno-operacyjnej organów bezpieczeństwa PRL. Natomiast zalecenia ujęte w instrukcjach nr 03/55 i nr 04/55 zwracały szczególną uwagę kadrze prowadzącej działania operacyjne na kolejność wykonywanych czynności służbowych oraz dopełnianie obowiązków w zakresie właściwej organizacji, rejestracji i ewidencji sieci agenturalnej. Potencjalnych kandydatów na informatorów poddawano wnikliwej selekcji oraz weryfikacji, a w dalszej kolejności instrukcje przewidywały podjęcie przez oficera operacyjnego ewentualnej próby werbunku¹⁸.

W następstwie dezercji ppłk. Świątły oraz innych – mniej nagłośnionych – ucieczek¹⁹ MBP postulowało wprowadzenie zmian w metodach oraz formach działań operacyjnych, mających na celu uszczelnienie granicy państwa. Przedsięwzięcia podjęte przez WOP zmierzały do pełnej kontroli i inwigilacji społeczeństwa zamieszkującego tereny przygraniczne oraz do przeciwdziałania ucieczkom opozycjonistów politycznych²⁰.

Warto w tym miejscu wspomnieć o Instrukcji nr 2/52 w sprawie organizacji pracy grup operacyjnych przy więzieniach filtracyjnych, podpisanej 15 maja 1952 r. przez

¹⁵ *Ibidem*, Instrukcja nr 03/55 o zasadach prowadzenia rozpracowania agenturalnego i ewidencji operacyjnej w organach bezpieczeństwa publicznego PRL, k. 10–34.

¹⁶ *Ibidem*, Instrukcja nr 04/55 o zasadach pracy z agenturą w organach bezpieczeństwa państwa PRL, k. 35–52; *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2005, s. 31–92.

¹⁷ AIPN, 1633/1961, Zadania i formy agenturalnego rozpracowania oraz kategorie osób podlegających rozpracowaniu, sierpień 1955 r., k. 1–39.

¹⁸ AIPN, 01521/515, Opracowanie Departamentu Kadr i Szkolenia Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego pt. „Istota i kategorie sieci agenturalnej organów bezpieczeństwa publicznego”, Warszawa 1955, k. 1–31.

¹⁹ Wojska Ochrony Pogranicza chociaż były specjalistyczną formacją powołaną do zabezpieczenia granic państwa, nie zapobiegły próbom ucieczek podejmowanym przez żołnierzy pełniących służbę na pograniczu. Udana ucieczka trzech żołnierzy WOP: st. mar. Polesińskiego, mar. Komorowskiego oraz mar. Błaszczukowskiego miała miejsce z 24 na 25 X 1950 r. Wopiści byli częścią siedmioosobowej załogi patrolowca „Botwin”. 24 X 1950 r. wypłynęli z Kołobrzegu do Świnoujścia celem patrolowania tego odcinka granicy morskiej. W trakcie rejsu obezwładnili pozostałych członków załogi i skierowali patrolowca w kierunku szwedzkiego wybrzeża. W czasie ucieczki wystąpiły problemy z silnikiem wprowadzonej łodzi. Z chwilą napotkania pierwszego zagranicznego statku rybackiego, zmienili łódź i w ten sposób przedostali się do Szwecji. Pozostali żołnierze dopiero następnego dnia, 25 X 1950 r., wrócili do portu. Rozkaz, w którym przedstawiono okoliczności dezercji patrolowca „Botwin”, został opatrzony najwyższą klauzulą tajności, a do zapoznania się z nim upoważniono jedynie wyższą kadrę dowódczą brygad WOP. Zob. AIPN, 2223/161, Rozkaz specjalny dowódcy WOP nr 00115 z 19 XII 1950 r. w sprawie dezercji z patrolowca „Botwin”, k. 8–10.

²⁰ Dobrze udokumentowanym przypadkiem nieudanej ucieczki kutrem rybackim do Szwecji była próba podjęta w 1951 r. przez żołnierzy WOP strz. Henryka Mirzyńskiego i strz. Henryka Kazimierczaka. W wyniku pościgu zostali schwytani na morzu, a następnie osądzeni i skazani przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku na karę śmierci „za zdradę ojczyzny”. Wyrok wykonano. AIPN, 2284/324, Rozkaz dowódcy Wojsk Wewnętrznych gen. bryg. Juliusza Hübnera nr 040/51, 14 XII 1951 r., k. 2.

dyrektora Departamentu I MBP²¹. Zapisy tej instrukcji w znacznej mierze dotyczą działań, do jakich zostały zobowiązane jednostki Zwiadu WOP względem zatrzymanych przestępców granicznych oraz osób nielegalnie przekraczających granicę państwową. Ponadto w dokumencie zwrócono uwagę na konieczność regularnego informowania Zwiadu WOP o działaniach operacyjnych podejmowanych w pasie przygranicznym przez jednostki MBP. Zapewnienie systematycznego przepływu informacji miało skutkować skoordynowaniem działań poszczególnych służb oraz pogłębianiem informacji dotyczących „działalności istniejących kanałów przerzutowych”²². Instrukcja wyznaczała ramy współpracy między wydziałami VII brygad WOP i grupami operacyjnymi przy więzieniach filtracyjnych. Najważniejsze wytyczne dotyczyły m.in.:

- comiesięcznej wymiany informacji uzyskanych „w procesie filtracji, a dotyczących kanałów przerzutowych, sposobów nielegalnych przekroczeń granicy, penetrowanych odcinków granicy, [osób] udzielających pomocy w przerzucie i przemycie”²³;
- współpracy w ramach doraźnych działań dotyczących zabezpieczenia granicy;
- warunków przeprowadzania przez oficerów wydziałów VII brygad WOP przesłuchań oraz zasad wzajemnego przekazywania aresztowanych przestępców granicznych²⁴.

Wytyczne ujęte w instrukcji z 15 maja 1952 r. zostały poszerzone o zadania zawarte w Zarządzeniu ministra bezpieczeństwa publicznego nr 051/52 z 13 sierpnia 1952 r. w sprawie filtracji przestępców granicznych²⁵. W myśl zapisów normatywu szefowie wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego w Gdańsku, Katowicach, Szczecinie, Wrocławiu i Zielonej Górze zostali zobowiązani do właściwego zorganizowania pracy operacyjnej w więzieniach filtracyjnych. W zakresie wzajemnych kontaktów, współdziałania i wymiany informacji pomiędzy jednostkami Zwiadu WOP i pionami operacyjnymi WUBP obowiązywały wytyczne, które zostały zawarte w Instrukcji MBP nr 09/52 z 28 lipca 1952 r. o usprawnieniu kontrwywiadowczego zabezpieczenia granicy państwowej RP²⁶.

Proces gruntownych reform organów bezpieczeństwa publicznego przeprowadzony w latach 1954–1956 spowodował kolejną zmianę instytucjonalnej podległości Wojsk Ochrony Pogranicza. Formacja ta zgodnie z zapisami Dekretu Rady Państwa z 7 grudnia 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego znalazła się w strukturach powstałego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych²⁷. W latach 1954–1956 wzajemną współpracę prowadziły jednostki Zwiadu WOP oraz poszczególne pionki operacyjne KdsBP przy Radzie Ministrów. Warunki tej kooperacji regulowało Zarządzenie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicz-

²¹ P. Pleskot, „Tarcza partii i narodu”. *Kontrwywiad Polski Ludowej w latach 1945–1956. Zarys struktur i wybór źródeł*, Warszawa 2015, s. 122–133.

²² AIPN, 01062/18, t. 2, Instrukcja nr 2/52 z 15 V 1952 r. dyrektora Departamentu I MBP o organizacji grup operacyjnych przy więzieniach filtracyjnych, k. 40–56.

²³ *Ibidem*, k. 54.

²⁴ *Ibidem*, k. 55.

²⁵ AIPN, 01225/136, Zarządzenie ministra bezpieczeństwa publicznego nr 051/52 z 13 VIII 1952 r. w sprawie filtracji przestępców granicznych, k. 214–216.

²⁶ AIPN, 01225/153, Instrukcja MBP nr 09/52 z 28 VII 1952 r. o usprawnieniu kontrwywiadowczego zabezpieczenia granicy państwowej RP, k. 43–49.

²⁷ *Dekret z dnia 7 grudnia 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego* [w:] *Historyczno-prawna analiza struktur...*, s. 185–188.

nego nr 060/55 z lipca 1955 r. o zasadach współpracy organów bezpieczeństwa publicznego i Wojsk Ochrony Pogranicza²⁸. Zachowane zostały dotychczasowe ścisłe kontakty oraz wymiana informacji pomiędzy Związkiem WOP i jednostkami operacyjnymi Komitetu, a następnie pionami operacyjnymi Służby Bezpieczeństwa MSW²⁹.

* * *

W kontekście zagadnień przedstawionych w niniejszym opracowaniu dokument będący przedmiotem edycji jest niezwykle istotny z kilku powodów. Pierwsza jego część stanowi komentarz do wprowadzonego 23 marca 1956 r. Dekretu o ochronie granic państwowych oraz wyjaśnienie zapisów poszczególnych fragmentów tego normatywu. Ponadto w tej części opracowania zostały przybliżone zagadnienia obowiązujących wówczas rozwiązań prawnych oraz umów międzynarodowych regulujących aspekty kontaktów granicznych z sąsiadami Polski. Szczególną uwagę ppłk Hipolit Sławiński³⁰ zwrócił na stosunki panujące na odcinku granicy z Niemiecką Republiką Demokratyczną. Kwestią sporną, wynikającą z odmienności polskich przepisów prawnych i uregulowań NRD dotyczących Odry, stały się zasady żeglugi na tej rzece oraz wzajemne postrzeganie i przestrzeganie reżimu na terenie pasa granicznego. Jednym z pierwszych dokumentów normujących kwestie żeglugi na wodach granicznych pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a NRD była umowa z 6 lutego 1952 r. podpisana w Berlinie pomiędzy obu krajami³¹. Znalazły się w niej zapisy ujmujące zagadnienia eksploatacji oraz utrzymania wód granicznych. W odrębnych umowach i protokołach do nich sformalizowano kwestie dotyczące m.in. wzajemnego korzystania z dróg wodnych śródlądowych do przewozu towarów³² oraz tranzytu śródlądowymi drogami wodnymi³³.

²⁸ AIPN, 01225/219, Zarządzenie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 060/55 z 8 VII 1955 r. o zasadach współpracy organów bezpieczeństwa publicznego i Wojsk Ochrony Pogranicza, k. 45–49.

²⁹ Zgodnie z Zarządzeniem nr 00258/56 MSW z 8 XII 1956 r. w sprawie nadzoru nad działalnością jednostek MSW formacje WOP wchodziły w skład Wojsk Wewnętrznych, a nadzór nad nimi sprawował podsekretarz stanu Juliusz Hübner. A. Jusupović, *op. cit.*, s. 23.

³⁰ Hipolit Władysław Sławiński (ur. 9 X 1924 r. w Parczowie; w dokumentach personalnych jako miejsce urodzenia występuje również Parczew i Białaczów), s. Aleksandra i Tekli z d. Ignatienko. Od września 1944 r. w WP. Po przeszkoleniu został przydzielony do Polskiego Samodzielnego Batalionu Specjalnego (Szturmowego). Od stycznia 1945 r. w KBW, od kwietnia 1946 r. w Zarządzie Informacji KBW. Od sierpnia 1949 r. do listopada 1953 r. w Zarządzie Informacji KBW i WOP. Od listopada 1953 r. do lutego 1973 r. w WOP, gdzie pełnił m.in. funkcję zastępcy szefa Zarządu Zwiadu (Zarządu VII Dowództwa WOP, Zarządu II Dowództwa WOP, Zarządu Zwiadu Szefostwa WOP); od lutego 1966 r. do listopada 1973 r. został oddelegowany do Zarządu II MON (JW nr 2000). Pełnił funkcję kierownika grupy regionalnej (w okręgach Da Nang i My Tho) w Międzynarodowej Komisji Kontroli i Nadzoru w Wietnamie. Od listopada 1973 r. do października 1974 r. został skierowany do dyspozycji Głównego Inspektoratu Obrony Terytorialnej. Od października 1974 r. oddelegowany do Ministerstwa Pracy, Płac i Spraw Socjalnych. W lipcu 1987 r. zakończył służbę wojskową i został przeniesiony do rezerwy. AIPN, 0194/1356, Teczka personalna Hipolita Władysława Sławińskiego, k. 1–148; AIPN, 2386/24951, Wykaz oficerów i podoficerów zawodowych przebywających w Międzynarodowej Komisji Kontroli i Nadzoru w Wietnamie, k. 17; AIPN, 2174/7010, Teczka personalna Hipolita Władysława Sławińskiego, k. 1–115.

³¹ AIPN, 01521/30, Umowa między rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej w sprawie żeglugi na wodach granicznych oraz w sprawie eksploatacji i utrzymania wód granicznych, podpisana 6 II 1952 r. w Berlinie, s. 173–184.

Jednocześnie zawarty w edycji materiał stanowi interesujące kompendium ujmujące charakter oraz zakres działań prowadzonych przez Zarząd VII Zwiadowczy WOP (od 17 lipca 1956 r. Zarząd II Zwiadowczy WOP)³⁴ oraz podległe mu jednostki terenowe. Edytowane opracowanie zostało sporządzone w pierwszej połowie 1956 r. w oparciu o wykład zastępcy szefa Zarządu VII Zwiadowczego ppłk. Hipolita Sławińskiego. Treść wystąpienia z uwagi na klauzulę tajności była dostępna jedynie dla osób posiadających specjalne upoważnienie. Niniejsze studium zawiera szereg konkluzji oraz charakterystykę działań prowadzonych przez Zarząd VII Zwiadowczy WOP oraz podległą mu strukturę w terenie.

W dalszej części dokumentu odzwierciedlenie znalazły zagadnienia dotyczące m.in.:

- obowiązującego podziału obszaru przylegającego do granicy państwowej, wprowadzonego zgodnie z zapisami Dekretu z 23 marca 1956 r. o ochronie granic państwowych;
- wykazu dokumentów upoważniających do przekroczenia granicy państwowej oraz uprawnień wynikające z posiadania paszportu dyplomatycznego;
- kategorii oraz zadań funkcjonujących wówczas przejść granicznych na poszczególnych odcinkach granicy PRL.

Najważniejszą częścią przedmiotowego opracowania jest rozdział poświęcony organizacji pracy kontrwywiadowczej w Wojskach Ochrony Pogranicza, w którym szczegółowo omówiono zadania oraz zakres działań pionu operacyjnego Zarządu VII Zwiadowczego WOP. Scharakteryzowano w nim również formy, metody i zadania sieci agenturalnej, którą wykorzystywały jednostki Zwiadu WOP do ochrony granicy państwowej. Najcenniejsze informacje ujęte w niniejszym tekście dotyczą wewnętrznej struktury i organizacji tejszej formacji. Odnoszą się one do poszczególnych jednostek terenowych Zwiadu WOP wykonujących działania operacyjne, co pozwala na odtworzenie struktury organizacyjnej Zarządu VII Zwiadowczego WOP oraz ujęcie wzajemnych zależności występujących pomiędzy jej poszczególnymi elementami³⁵.

Interesującym fragmentem opracowania jest również część przedstawiająca charakterystyczne przypadki wykrycia przez jednostki terenowe Zarządu VII Zwiadowczego nielegalnych działań na pograniczu. Ujęcie ich w edytowanym opracowaniu miało wykazać zasadność oraz efektywność współpracy pionów operacyjnych KdsBP i Zwiadu WOP. Przywołano np. sprawę zatrzymania 16 czerwca 1954 r. Adama Boryczki

³² *Ibidem*, Umowa między rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej w sprawie wzajemnego korzystania z dróg wodnych śródlądowych dla przewozu towarów między oboma państwami, sporządzona 27 V 1954 r. w Warszawie, s. 207–217.

³³ *Ibidem*, Umowa między rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej w sprawie tranzytu śródlądowymi drogami wodnymi, sporządzona 27 V 1954 r. w Warszawie, s. 218–223.

³⁴ Do lipca 1956 r. w Dowództwie WOP zgodnie z etatem nr 346/2 funkcjonował Zarząd VII Zwiadowczy, po czym wprowadzono etat nr 346/4, zgodnie z którym dokonano zmiany nazewnictwa pionu zwiadu: Zarząd VII Zwiadowczy przemianowano na Zarząd II Zwiadowczy. AIPN, 343/15, t. 7, Etat nr 346/4 Dowództwa Wojsk Ochrony Pogranicza, k. 1–38.

³⁵ Odnosnie do struktury pionu Zwiadu WOP zob.: J. Wygoda, *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza jako organ bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1, s. 97–116; Ł. Grabowski, M. Maruszak, *Zarys struktur oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2, s. 303–329.

ps. „Adam”, „Albin”, „Tońko”, „Brona”³⁶. W czasie II wojny światowej był on żołnierzem AK oraz jednym z cichociemnych przerzuconych na terytorium Polski³⁷. Od 1945 r. działał w Delegaturze Sił Zbrojnych na Kraj, a następnie w Zrzeszeniu „Wolność i Niezawisłość”³⁸. Od końca 1947 r. był kurierem Delegatury Zagranicznej WiN. W chwili zatrzymania go przez patrol żołnierzy WOP 16 czerwca 1954 r.³⁹ po raz kolejny nielegalnie przekraczał granicę polsko-niemiecką ze specjalną misją do kraju w charakterze kuriera zagranicznego WiN⁴⁰. W następstwie kilkumiesięcznego śledztwa wyrokiem Wojskowego Sądu Garnizonowego w Warszawie w maju 1955 r. został skazany na trzykrotną karę śmierci, utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze oraz utratę mienia. W październiku 1955 r. decyzją Najwyższego Sądu Wojskowego karę śmierci zamieniono na dożywotnie więzienie. Wolność odzyskał dopiero 29 listopada 1967 r.⁴¹

W zakończeniu swojego opracowania ppłk Sławiński zamieścił podsumowanie, które odnosiło się do dotychczasowej działalności pionu Zwiadu WOP w zakresie operacyjnej ochrony granicy oraz wzajemnej współpracy między jego jednostkami i pionami operacyjnymi KdsBP. W ostatniej części tekstu omówił ponadto założenia i perspektywy dalszego zacieśniania współpracy pomiędzy jednostkami prowadzącymi działania operacyjne obu służb. Miało to wpływać na wzrost skuteczności w wykrywaniu oraz ujawnianiu zagrożeń związanych z niepożądaną działalnością „kurierów i agentów obcych wywiadów przekraczających granicę”⁴².

* * *

³⁶ Adam Boryczka (Boryczko) ps. „Adam”, „Albin”, „Tońko”, „Brona”, mjr. Biogram A. Boryczki autorstwa Wiesława Kutka na stronie internetowej: <http://www.sce.pl/upload/File/Brona%201.pdf> (dostęp 20 XII 2016 r.); K.A. Tochman, *Skok po niepodległość. Pułkownik Adam Boryczka (1913–1988)*, Rzeszów 2016, ss. 432; *idem*, *Adam Boryczka. Z dziejów WiN-u*, t. 1, Zwierzyniec–Rzeszów 1999; B. Polak, *Boryczko Adam* [w:] *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945*, t. V: *Konspiracja 1939–1945*, red. B. Polak, Koszalin 1999, s. 13; W. Frazik, *Operacja „Cezary”*. *Prowokacyjna V Komenda WiN*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, nr 1–2, s. 167–170; J. Ślaski, *Żołnierze Wyklęci*, Warszawa 1996, s. 252–253; J. Wołkonowski, *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej*, Warszawa 1996, s. 91 i nn.

³⁷ Porucznik Adam Boryczka po zakończonym przeszkoleniu w Wielkiej Brytanii, jako jeden z pierwszych cichociemnych, został zrzucony w okolicach Łowicza w nocy 8/9 IV 1942 r. w ramach operacji krypt. „Cravat”. J. Tucholski, *Cichociemni*, Warszawa 1985, s. 136.

³⁸ Zob.: AIPN, 0650/13–14, Kopie protokołów przesłuchań Adama Boryczki dotyczące pracy w strukturach WiN, b.p.; AIPN, 943/1, Akta śledztwa w sprawie Adama Boryczki, pracownika delegatury WiN i „Zbiornicy”, k. 1–272.

³⁹ W aktach sprawy przeciwko Adamowi Boryczce występuje on również pod przybranym nazwiskiem Ryszard Nogal. Pseudonim ten Adam Boryczka podał w trakcie przesłuchania przeprowadzonego 17 VI 1954 r. przez funkcjonariusza Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Zob. AIPN, 943/1, Akta śledztwa w sprawie Adama Boryczki, pracownika delegatury WiN i „Zbiornicy”, k. 11–12.

⁴⁰ Z. Woźniczka, *Obraz Polski po wojnie w raportach podziemia niepodległościowego przesyłanych na Zachód* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 1, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012, s. 584. W ww. opracowaniu podano, że Adam Boryczka został aresztowany w 1953 r. Akta śledztwa prowadzone przeciwko niemu jednoznacznie wskazują, iż zatrzymano go 16 VI 1954 r. w okolicach miejscowości Biecz, pow. Gubin. Zob. AIPN, 943/1, Akta śledztwa w sprawie Adama Boryczki, pracownika delegatury WiN i „Zbiornicy”, k. 3.

⁴¹ Zob. <http://www.sce.pl/upload/File/Brona%201.pdf> (dostęp 20 XII 2016 r.).

⁴² P. Pleskot, *op. cit.*, s. 143.

W edytowanym dokumencie poprawiono błędy ortograficzne i interpunkcyjne. Ponadto konieczne było wprowadzenie niezbędnych uzupełnień w tekście i wyjaśnień w przypisach. Autor edycji nie ingerował w stylistykę dokumentu oraz starał się zachować oryginalny i charakterystyczny styl używany w resorcie. Poniższa edycja ma na celu przybliżenie informacji dotyczących Zarządu VII Zwiadowczego WOP w okresie przemian w latach 1954–1956 oraz zakresu współdziałania tego pionu WOP z jednostkami KdsBP. Stanowi jednocześnie uzupełnienie nielicznych publikacji obejmujących swoją tematyką działalność pionu Zwiadu WOP.

Publikowany materiał pochodzi z zasobu Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Warto zaznaczyć, że autor artykułu w trakcie prowadzonej kwerendy w zasobach archiwalnych IPN odnalazł pojedynczy egzemplarz niniejszego opracowania, nieposiadający właściwego sobie numeru ewidencyjnego. Zastanawiający jest fakt tak nielicznych egzemplarzy studium sporządzonego przez ppłk. Sławińskiego w zasobie IPN, zważywszy że stanowił on jedną z pozycji zgromadzonych w obszernej Centralnej Bibliotece Specjalnej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Należy podkreślić, że edytowany oryginał opracowania nie został opatrzony informacjami o miejscu oraz liczbie wydanych egzemplarzy.

Poniżej zamieszczono tabelę przedstawiającą zmiany w nazewnictwie Zwiadu WOP zgodnie z etatami wprowadzanymi w latach 1949–1957.

Tabela. Zmiany w nazewnictwie Zwiadu WOP zgodnie z etatami wprowadzanymi w latach 1949–1957

Numer etatu	Data wprowadzenia etatu	Data wycofania etatu	Nazwa pionu Zwiadu WOP wg obowiązującego etatu
91/1	1 VII 1949 r.	3 VI 1950 r.	Wydział VII Zwiadowczy (Dowództwo WOP)
091/2	3 VI 1950 r.	10 IV 1952 r.	Oddział VII Zwiadowczy (Dowództwo WOP)
346/1	10 IV 1952 r.	31 VIII 1954 r.	Zarząd VII Zwiadowczy (Dowództwo WOP)
346/2	31 VIII 1954 r.	17 VII 1956 r.	Zarząd VII Zwiadowczy (Dowództwo WOP)
346/4	17 VII 1956 r.	24 IV 1957 r.	Zarząd II Zwiadowczy (Dowództwo WOP)

Opracowanie własne na podstawie etatów archiwalnych Wojsk Ochrony Pogranicza (AIPN, 343/15, t. 2, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1949–1950, k. 3–16; AIPN, 343/15, t. 4, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1952, k. 2–48; AIPN, 343/15, t. 6, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1954–1955, k. 2–33).

TEKST ŹRÓDŁA

1956 październik, Warszawa – Opracowanie pt. „Współpraca z jednostkami Wojsk Ochrony Pogranicza w zakresie zabezpieczenia kontrwywiadowczego granicy państwowej”, sporządzone w oparciu o wykład zastępcy szefa Zarządu II Dowództwa WOP ppłk. Hipolita Sławińskiego

**Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego
Departament Kadr i Szkolenia^a**

Ścisłe tajne
Egz. nr^b

Współpraca z jednostkami Wojsk Ochrony Pogranicza w zakresie zabezpieczenia kontrwywiadowczego granicy państwowej (opracowany na podstawie wykładu ppłk. [Hipolita] Sławińskiego)

Dekret o ochronie granic państwowych z dnia 23 marca 1956 r. określa, że granicą państwową Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest linia oddzielająca terytorium innych państw i od morza pełnego¹. Linia granicy rozgranicza również w kierunku pionowym przestrzeń powietrzną oraz wewnątrz ziemi. Nie inaczej wygląda ta sprawa na odcinku granicy morskiej. Ta linia granicy państwowej przebiega równoległe do linii wybrzeża i morskich wód wewnętrznych Zatoki Gdańskiej w odległości 3 mile morskie, czyli około 5 kilometrów i 556 metrów. To jest podyktowane względami bezpieczeństwa i ogólnie przyjęte przez wszystkie państwa – przepis ten ma znaczenie międzynarodowe, jest określony w prawie międzynarodowym. Obszar morza zawarty między linią wybrzeża a linią granicy morskiej [jest] nazywany wodami terytorialnymi. Wszystkie inne wody, a więc już nie morskie, wzdłuż których przebiega linia graniczna, uważa się za wody graniczne. Ponieważ na granicy państwowej mamy różnego rodzaju wody, jak np. rzeki, kanały, jeziora, zalewy, bieg linii granicznej na tych wodach jest różny, zależny od rodzaju wody i położenia tej wody w stosunku do granic państwa. Jeżeli granica państwa przecina wody stojące lub bieżące, przechodząc na drugi brzeg, to linia w tym wypadku biegnie prosto, w linii prostej od znaku granicznego stojącego na jednym brzegu do znaku stojącego na brzegu drugim. Na rzekach niezeglownych, strumieniach i kanałach linia granicy państwowej przebiega ich środkiem, natomiast na rzekach żeglownych – środkiem nurtu. W tym ostatnim wypadku, np. na rzece Odrze, linia granicy państwowej biegnie na niektórych odcinkach przy prawym brzegu, czyli przy terytorium naszym, a na niektórych odcinkach przy lewym, czyli przy terytorium NRD.

Na pozór wydaje się to rzeczą błahą i mało istotną, w rzeczywistości ma duże i bardzo istotne znaczenie. Jeżeli bowiem linia granicy państwowej przebiega nurtem rzeki

^a W środkowej części dokumentu pieczęć o treści: Centralna Biblioteka Specjalna Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Centrala, nr inwentarza 514/T.

^b Brak numeru.

¹ AIPN, 01521/204, Dekret o ochronie granic państwowych z 23 III 1956 r., k. 1–10.

przy brzegu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, to rybacy Niemcy mają prawo – za zezwoleniem swoich władz – przez całą dobę w miejscu tym łowić ryby i wykonywać inne czynności. To samo i na tych samych zasadach mogą robić i nasi obywatele, jeżeli linia granicy państwowej biegnie przy brzegu NRD. Okoliczności te stwarzają dogodny warunki dla elementu wrogiego i przestępczego oraz złe warunki dla służby granicznej zarówno naszej, jak i państwa sąsiedniego. Ze względu na odbywającą się żeglugę na tej rzece inaczej wytyczyć linii granicznej nie można, bo utrudniłoby to normalne rejsy jednostek pływających. Granica państwowa na całej swej długości za wyjątkiem morza oznaczona jest odpowiednimi znakami granicznymi. Na odcinku granicy zachodniej i wschodniej znaki te stanowią słupy drewniane pomalowane na przemian biało-czerwonymi ukośnymi pasami, zaopatrzone w godło państwowe i kolejno ponumerowane. Słupy graniczne stoją w odległości 2,5 metra od linii granicznej, zwrócone godłem w stronę państwa sąsiedniego. Przebieg samej linii granicznej na lądzie stałym oznaczają okrągłe drewniane lub czworokątne kamienne słupki znajdujące się między słupem granicznym polskim a słupem granicznym państwa sąsiedniego, które ustawione są naprzeciwko siebie. Na wodach Zalewu Szczecińskiego granica państwa jest oznaczona bojami i pływakami na samej linii granicznej. Nieco inaczej przedstawia się to na odcinku granicy południowej. Tam granicę oznaczają słupki kamienne ustawione na samej granicy, ponumerowane i oznaczone literą „P” od strony Polski i literą „CS” od strony Czechosłowacji.

Dla ułatwienia Wojskom Ochrony Pogranicza wykonania zadań związanych z ochroną i obroną granicy państwa na całej długości Dekret z dnia 23 marca 1956 r. o ochronie granic państwowych ustala: pas drogi granicznej, strefę nadgraniczną i pas graniczny. Pasem drogi granicznej jest obszar szerokości 15 metrów, licząc od linii granicy na lądzie oraz od brzegu wód granicznych i brzegu morskiego w głąb kraju. W niektórych wypadkach z założeń dekretu wynika, że pas drogi granicznej może być przesunięty za zgodą odpowiednich władz terenowych albo rad narodowych do szerokości 100 metrów, jeżeli warunki topograficzne, warunki terenowe uniemożliwiają utworzenie tego bezpośredniego pasa przy samej granicy. Mogą to np. być mokradła, które utrudniają poruszanie się przy granicy. Pas drogi granicznej stanowi drogę obchodową dla służby granicznej i służby do wnoszenia urządzeń granicznych. Poruszanie się innych osób i pojazdów w pasie drogi granicznej bez specjalnego zezwolenia jest zabronione. Nie dotyczy to naturalnie miejsc wyznaczonych zarządzeniem władz terenowych na wodopoje, kąpieliska, szlaki turystyczne itp., miejsca jednak takie muszą być oznaczone oraz musi być oznaczony czas i sposób korzystania z nich, co naturalnie odbywa się pod kontrolą Wojsk Ochrony Pogranicza.

Strefa nadgraniczna obejmuje obszar szerokości od 2 do 6 kilometrów, licząc od linii granicy na lądzie oraz od brzegu wód granicznych i brzegów morskich w głąb kraju. Wjazd do strefy nadgranicznej oznaczony jest tablicami z napisem „Strefa nadgraniczna”. Tablice te są przeważnie ustawione przy drogach publicznych prowadzących do strefy nadgranicznej. Stanowią one ostrzeżenie dla osób niezamieszkałych na tym obszarze, gdyż w strefie nadgranicznej obowiązuje szereg specyficznych przepisów, które nie dotyczą ogółu ludności zamieszkałej w kraju. Osoba pragnąca osiedlić się w strefie nadgranicznej musi posiadać zezwolenie wydane przez Prezydium Powiatowej, względnie Miejskiej Rady Narodowej właściwej strefy nadgranicznej. Osoba przybywająca do strefy nadgra-

nicznej na pobyt czasowy musi posiadać zezwolenie na wjazd do strefy nadgranicznej wydane przez powiatową, miejską komendę Milicji Obywatelskiej w zależności od miejsca zamieszkania obywatela, względnie musi posiadać ważny dokument podróży, jak delegację służbową, kartę urlopową, skierowanie do sanatorium lub na wczasy, uzasadniający konieczność wyjazdu do określonej miejscowości położonej w strefie nadgranicznej. Delegacje służbowe i inne dokumenty wydają centralne urzędy, instytucje społeczne i władze państwowe, np. Komitet Centralny partii, ministerstwa, Centralna Rada Związków Zawodowych, komitety wojewódzkie, jednostki wojskowe, organy bezpieczeństwa i milicji oraz urzędy nadrzędne w stosunku do powiatowych komend Milicji Obywatelskiej. Powiatowa czy miejska komenda Milicji Obywatelskiej – właściwa dla danego obszaru strefy nadgranicznej – może ze względów bezpieczeństwa lub ochrony granicy zabronić dalszego pobytu osobie przebywającej czasowo w strefie nadgranicznej.

Osoba, której zabroniono dalszego pobytu, obowiązana jest opuścić w ciągu 24 godzin strefę nadgraniczną. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej może zabronić dalszego zamieszkania i pobytu w strefie nadgranicznej osobie stale tam zamieszkałej, jeżeli wymagają tego względy bezpieczeństwa lub ochrony granicy. Pojenie bytła oraz kąpiele w wodach granicznych dozwolone są tylko w miejscach wyznaczonych i w ustalonych godzinach. Miejsca te wyznaczają i określają prezydium wojewódzkich rad narodowych w porozumieniu z zainteresowanymi jednostkami Wojsk Ochrony Pogranicza.

Pas graniczny obejmuje obszar powiatów przyległych do linii granicy lądowej oraz do brzegu wód granicznych i brzegu morskiego. Szerokość pasa granicznego liczy 30 kilometrów – do pasa włącza się również te miasta i powiaty, których obszar leży w całości lub częściowo w odległości 30 kilometrów od linii granicy lądowej oraz brzegu wód granicznych lub brzegu morskiego.

Na obszarze pasa granicznego Wojska Ochrony Pogranicza mają prawo wystawić służbę w dogodnych im miejscach i sprawować kontrolę nad wszelkiego rodzaju ruchem, legitymować osoby. W zakresie ścigania przestępców skierowanych przeciwko nienaruszalności granicy państwowej Wojska Ochrony Pogranicza ma[ją] prawo na obszarze pasa granicznego – a w razie bezpośredniego pościgu także poza tym obszarem – zatrzymywać oraz przeprowadzać rewizję osób, rzeczy, środków lokomocji i pomieszczeń według przepisów kodeksu postępowania karnego.

Artykuł 19 pkt 3 Dekretu o ochronie granicy państwowej stwierdza, że w zakresie ścigania przestępców skierowanych przeciwko nienaruszalności i bezpieczeństwu granic państwowych oficerowie śledczy Wojsk Ochrony Pogranicza mają te same uprawnienia co oficerowie śledczy bezpieczeństwa publicznego. Przekroczenie granicy państwowej jest dozwolone tylko na podstawie właściwych dokumentów i przez przejścia graniczne wyznaczone i otwarte dla ruchu granicznego. Ustalone przejścia graniczne oficjalnie noszą nazwę „GPK”, co oznacza „Graniczna Placówka Kontrolna”. Jest to zasadnicza i najczęściej spotykana nazwa przejścia granicznego na odcinku granicy lądowej. Na odcinku granicy morskiej przejściami granicznymi są porty, przystanie rybackie i żeglarskie. Dlatego też dobijanie do brzegu i odpływanie dozwolone jest tylko w miejscach dozwolonych na terenie tych portów i przystani.

Ze względu na swą specyfikę przejścia graniczne w portach noszą nazwę „MGPK” – „Morska Graniczna Placówka Kontroli”, a w przystaniach rybackich „PKRR”, co oznacza „Placówkę Kontroli Ruchu Rybackiego”.

Na odcinku granicy południowej, gdzie miejscowa ludność polska, jak i czeskosłowacka posiada [pola] uprawne po obu stronach linii granicznej, poza wymienionymi już przejściami granicznymi są również przejścia graniczne o charakterze gospodarczym dla tak zwanego małego ruchu granicznego. Te przejścia graniczne, spotykane wyłącznie na odcinku granicy południowej, noszą nazwę „PKMGR”, co oznacza „Placówkę Kontroli Małego Ruchu Granicznego”. Przekraczanie granicy państwa oraz przenoszenie lub przewożenie towarów przez granicę może odbywać się na podstawie właściwych dokumentów. W chwili obecnej przez granicę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej odbywa się następujący ruch graniczny:

- ogólny ruch graniczny,
- tranzytowy ruch graniczny,
- mały ruch graniczny,
- ruch żeglarski i rybacki,
- turystyczny ruch graniczny.

Ogólny ruch graniczny jest to ruch osób, środków lokomocji i towaru, którego początek lub koniec podróży leży w granicach państwa polskiego i odbywa się na podstawie paszportów zagranicznych oraz dokumentów dla środków lokomocji towarów.

Widzimy stąd, że w ruchu tym mogą przekraczać granicę zarówno cudzoziemcy, jak i obywatele polscy – zarówno drogą morską, lądową, jak i powietrzną. Powinni jedynie być zaopatrzeni w odpowiedni paszport zagraniczny.

Paszporty te są trojakiemu rodzaju: dyplomatyczne – dla dyplomatów, służbowe – dla osób udających się za granicę w celach służbowych, i zwykle – dla osób udających się za granicę w celach prywatnych, jak np. w odwiedzinach do krewnych, ewentualnie na leczenie itp. Cudzoziemcy zobowiązani są posiadać wizę pobytową czy zezwolenie określonego wzoru, wydaną przez ambasadę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej za granicą. Obywatele polscy udający się za granicę muszą posiadać wizę pobytową wydaną przez przedstawicielstwo dyplomatyczne tego kraju docelowego. Pieczętki wizowe odbija się na właściwym paszporcie zagranicznym.

Jeżeli droga do kraju docelowego prowadzi przez terytorium innego państwa, należy się zaopatrzyć w wizę przejazdową, czyli zezwolenie na przejazd [przez] terytorium tego państwa tranzytowego. Wizy wydaje również odnośne przedstawicielstwo dyplomatyczne akredytowane w naszym państwie. Dokumenty na przewóz środków lokomocji i innych towarów poza rzeczami osobistymi określają przepisy celne i wydają odpowiednie władze celne.

Tranzytowy ruch graniczny jest to ruch osób, środków lokomocji i towarów przez terytorium państwa polskiego – z jednego państwa do drugiego. Odbywa się on na podstawie paszportów zagranicznych i polskich wiz przejazdowych oraz dokumentów (dla środków lokomocji i towarów). Od ogólnego ruchu granicznego różni się tym, że korzystają z niego w zasadzie cudzoziemcy.

Mały ruch graniczny jest to ruch osób, pojazdów i określonych towarów mający na celu udogodnienie życia rodzinnego, gospodarczego i kulturalnego ludności zamieszkałej w pasie 15 kilometrów po obu stronach granicy polsko-czechosłowackiej. Ruch ten odbywa się na podstawie przepustek małego ruchu granicznego. Są trzy rodzaje przepustek tego charakteru: jednorazowe, gospodarcze i stałe. Przepustka jednorazowa upoważnia do jednokrotnego przekroczenia granicy i pobytu w PRL lub w Czechosłowacji do trzech

dób. Przepustka gospodarcza upoważnia do przekroczenia granicy w określonych godzinach tylko w okresie prac w polu. Przepustka stała natomiast upoważnia do wielokrotnego przekroczenia granicy w terminie jej ważności. Z tej ostatniej korzystają przeważnie osoby zatrudnione po stronie polskiej lub po stronie czechkiej. Przepustki takie dla obywateli polskich wydają powiatowe komendy Milicji Obywatelskiej, a dla obywateli czechosłowackich – SNB², odpowiednik naszej powiatowej komendy Milicji [Obywatelskiej]. Na podkreślenie zasługuje okoliczność, że w małym ruchu granicznym granicę mogą przekraczać tylko osoby zamieszkałe w pasie granicznym, na odcinku granicy polsko-czechosłowackiej. Osoby zamieszkałe poza pasem w zasadzie takich przepustek nie otrzymują.

Ruch żeglarski i rybacki jest to ruch jednostek pływających wraz z załogami, mający na celu przewożenie towarów, połów ryb i szkolenia sportowo-żeglarskie. Ruch ten odbywa się na podstawie książeczek żeglarskich i kart rybackich oraz dokumentu jednostki pływającej i spisu jej załogi.

Różnica między książeczką żeglarską a kartą rybacką polega na tym, że pierwszy dokument uprawnia do zawijania do portów obcych, natomiast ostatni posiada klauzulę, czyli pisemne zastrzeżenie zabraniające zawijania do obcych portów, przybijania do brzegów innych państw i kontaktowania się na morzu z obcymi statkami. Karty żeglarskie wydaje Urząd Morski, a karty rybackie – Urząd Rybacki. Po uprzednim zasięgnięciu opinii organów bezpieczeństwa lub milicji wydają one również odpowiednie dokumenty jednostkom pływającym. Jeden z tych urzędów znajduje się w Gdyni, a drugi w Szczecinie.

Przeloty samolotów przez granicę państwową mogą odbywać się tylko przez ustalone bramy przelotowe. Bramy te idą w kierunku na Berlin i Pragę, Bukareszt, Lwów, Moskwę i Wilno.

Turystyczny ruch graniczny odbywa się w chwili obecnej w Tatrach na zasadach polsko-czechosłowackiej umowy podpisanej w Pradze w dniu 6 września 1955 r.³ oraz Zarządzenia prezesa Rady Ministrów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 1 lutego 1956 r.⁴ Ma on na celu udostępnienie turystom polskim i czeskim zwiedzanie atrakcyjnych szlaków turystycznych w górach po stronie polskiej, jak i czechkiej.

W przyszłości przewidziane jest wprowadzenie ruchu turystycznego w Karkonoszach i w innych atrakcyjnych miejscowościach na granicy południowej. Podstawą do przekroczenia granicy w ramach turystycznego ruchu granicznego jest jednorazowa przepustka turystyczna określonego wzoru zredagowana w języku polskim i czeskim, względnie słowackim, oraz karta turystyczna. Przepustki turystyczne dla obywateli polskich wydaje Komenda Miejska MO w Zakopanem, zaś karty turystyczne – wojewódzkie komitety turystyki. Obywatelom Czechosłowacji identyczne dokumenty wystawiają organy SNB. Przepustki turystyczne są indywidualne i zbiorowe. Podstawą do otrzymania przepustki turystycznej indywidualnej jest posiadanie karty turystycznej, natomiast turystyczną prze-

² SNB (czes. *Sbor národní bezpečnosti*, słow. *Zbor národnej bezpečnosti*) – Korpus Bezpieczeństwa Narodowego. Formacja podlegała Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Socjalistycznych Republik Czech i Słowacji. SNB posiadała swoje regionalne i okręgowe delegatury.

³ AIPN, 01521/30, Umowa między rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a rządem Republiki Czechosłowackiej o turystycznym ruchu pogranicznym, podpisana w Pradze z 6 IX 1955 r., k. 75–81.

⁴ Zarządzenia prezesa Rady Ministrów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1 II 1956 r. w sprawie wprowadzenia i trybu wydawania kart turystycznych, *Monitor Polski*, 1956, nr 10, poz. 130, s. 163–166.

puszkę zbiorową otrzymuje kierownik wycieczki na podstawie karty turystycznej. Osoby przekraczające granicę na podstawie przepustek i kart turystycznych mają prawo przebywać na obszarze turystycznym Czechosłowacji lub Polski przez okres 6 dni, nie licząc daty przekroczenia granicy.

Turyści mają prawo przenosić lub przewozić przez granicę bez jakichkolwiek opłat celnych przedmioty osobistego użytku oraz niezbędną ilość artykułów spożywczych i sprzęt turystyczny. Rzeczy tych nie wolno sprzedawać. Turyści mogą nabywać w państwie sąsiednim upominki w zależności od obowiązujących przepisów celnych.

Dekret z dnia 23 marca 1956 r. o ochronie granic państwowych, w rozdziale 6 – „Przepisy karne” (art. 30 pkt 1), zaznacza: „Kto przekracza granicę państwową bez zezwolenia, podlega karze więzienia do lat 5 (pięciu)”⁵. Pkt 2: „W przypadku małej wagi przestępstwa sprawca podlega karze aresztu do roku lub karze grzywny do 5000 złotych”⁶.

Art. 31 tegoż dekretu pkt 1 głosi: „Kto wykracza przeciwko przepisom o ochronie granic państwowych, jeżeli czyn nie jest zagrożony karą surowszą, podlega karze pracy poprawczej do 3 miesięcy lub karze grzywny do 300 złotych”, oraz dalej „orzekanie następuje w trybie przepisów o orzecznictwie karno-administracyjnym”.

Z powyższego wynika, że zasadniczym przestępstwem granicznym jest nielegalne przekroczenie granicy. Poza tym w myśl przepisu kodeksu karnego przestępstwem granicznym będzie również usiłowanie nielegalnego przekroczenia granicy państwowej, podżeganie i udzielanie pomocy w tym kierunku.

Naruszenie przepisów obowiązujących w strefie nadgranicznej nie jest jednoznaczne z przestępstwem granicznym, jest to wykroczenie o charakterze administracyjnym. Najczęściej spotykane wykroczenia to: wyjazd do strefy nadgranicznej na pobyt stały lub czasowy bez zezwolenia kompetentnych władz lub też łamanie innych przepisów obowiązujących w strefie. Niekiedy wśród osób przybywających do strefy nadgranicznej bez odpowiednich dokumentów znajdują się ludzie mający przestępcze zamiary – musimy jednak na to posiadać uzasadnione dowody. Zazwyczaj zaś sprawców wykroczeń karze się w trybie administracyjnym.

Wojska Ochrony Pogranicza mają obowiązek zatrzymać wszystkie osoby, które nielegalnie przekraczają lub usiłują naruszyć granicę państwową, oraz osoby, które nie przestrzegają przepisów obowiązujących w strefie nadgranicznej. W tym celu ochraniają granicę przy pomocy sieci agenturalnej.

Organizacja pracy kontrwywiadowczej Wojsk Ochrony Pogranicza

Jak określa instrukcja służby zwiadowczej, zabezpieczeniem granicy państwa przy pomocy sieci agenturalnej zajmują się: na samym pograniczu – z[astęp]ca dowódcy WOP do spraw zwiadu i podległy jemu Zarząd VII. Na szczeblu brygady WOP – z[astęp]ca dowódcy brygady do spraw zwiadu i podległy mu Wydział VII. Na szczeblu batalionu – z[astęp]ca dowódcy batalionu do spraw zwiadu i podległa mu Sekcja 7 i na GPK – z[astęp]ca dowódcy GPK do spraw zwiadu.

⁵ AIPN, 01521/204, Dekret o ochronie granic państwowych z 23 III 1956 r., k. 9.

⁶ *Ibidem*.

W Wojskach Ochrony Pogranicza używa się numeracji dla zaszyfrowania poszczególnych służb na zewnątrz. Obiektem specjalnego działania z[astęp]cy dowódcy GPK do spraw zwiadu jest teren danego przejścia granicznego – może to być stacja kolejowa, port rybacki, morski, rzeczny, port lotniczy, przejście drogowe. Są to również obiekty związane z ruchem granicznym na danym przejściu, a mianowicie: punkty zdawczo-odbiorcze na kolejowych przejściach granicznych, urzędy celne, tereny zajmowane przez firmy spedycyjno-towarowe, jak np. „Hartwig” i inne, statki morskie, kutry rybackie w portach morskich rybackich, barki i obsługa barek w portach rzecznych. Do obowiązków z[astęp]cy dowódcy GPK należy: praca z przekazanymi na łączność informatorami⁷ i rezydentami⁸, dobór i przygotowanie kandydatów na informatorów, rezydentów oraz właścicieli [lokal]i k[ontaktowych]⁹, „praca” z zatrzymanymi podejrzanymi, przeprowadzanie ustaleń i wywiadów i prowadzenie spraw ewidencji operacyjnej¹⁰ na GPK. Operacyjnym przełożonym z[astęp]cy dowódcy GPK do spraw zwiadu jest z[astęp]ca dowódcy batalionu do spraw zwiadu lub z[astęp]ca dowódcy brygady. Niektóre większe GPK, gdzie odbywa się ruch graniczny w skali ogólnokrajowej, jak np.: Kunowice^c, Zebrzydowice, Terespol, podlegają bezpośrednio brygadzie, a więc z[astęp]cy dowódcy brygady do spraw zwiadu.

^c W tekście: Unowice.

⁷ Informator – osoba pozyskiwana do tajnej współpracy z organami bezpieczeństwa. Zgodnie z instrukcją nr 04/55 z marca 1955 r. „informator obserwuje z reguły działania i kontakty osób, którymi interesują się organy bezpieczeństwa, dąży do pozyskania ich zaufania w celu ustalenia ich ewentualnej przestępczej działalności oraz informuje organy o zaobserwowanych konkretnych przejawach wrogiej działalności”. Zob.: *Instrukcja nr 04/55 o zasadach pracy z agenturą w organach bezpieczeństwa publicznego PRL* [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 69–92; F. Musiał, *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1970–1989)*, Kraków 2007, s. 277–284; AIPN, 1633/1961, Opracowanie Departamentu Kadr i Szkoleń Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego pt. „Zadania i formy agenturalnego rozpracowania oraz kategorie osób podlegających rozpracowaniu”, k. 1–38; T. Ruzikowski, *Tajni współpracownicy pionów operacyjnych aparatu bezpieczeństwa 1950–1984*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1, s. 109–132.

⁸ Rezydent – osoba pozyskiwana do tajnej współpracy z organami bezpieczeństwa. Zgodnie z instrukcją nr 04/55 z marca 1955 r. „rezydent jest to tajny współpracownik rekrutujący się z reguły spośród posiadających doświadczenie polityczne członków i kandydatów PZPR”. Zob.: *Instrukcja nr 04/55 o zasadach pracy z agenturą...*, s. 69–92; F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa...*, s. 277–284; AIPN, 1633/1961, Opracowanie Departamentu Kadr i Szkoleń Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego pt. „Zadania i formy agenturalnego rozpracowania oraz kategorie osób podlegających rozpracowaniu”, k. 1–38.

⁹ Lokal kontaktowy – pomieszczenie należące do osoby prywatnej (dysponenta), używane funkcjonariuszom BP na czas spotkania z osobą zwerbowaną. Zob.: F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa...*, s. 284; W. Mikulski, *Lokale kontaktowe, mieszkania konspiracyjne i lokale służby obserwacyjnej w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008, s. 185–205.

¹⁰ Na temat sprawy ewidencji operacyjnej zob.: AIPN, 1633/1961, Opracowanie Departamentu Kadr i Szkoleń Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego pt. „Zadania i formy agenturalnego rozpracowania oraz kategorie osób podlegających rozpracowaniu”, k. 1–38; F. Musiał, *Osobowe źródła informacji pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa działających w granicach PRL* [w:] *Osobowe źródła informacji...*, s. 37–43.

Obiektem operacyjnego działania z[astęp]cy dowódcy batalionu do spraw zwiadu i podległej mu Sekcji 7, liczącej od 2 do 4 oficerów, jest teren pasa granicznego przyległy do linii granicznej odcinka danego batalionu. Do obowiązków tej jednostki operacyjnej należy kierowanie pracą agenturalną na odcinku batalionu i ewentualnie podległym GPK. Wykrywanie i rozpracowywanie ujawnionych na odcinku batalionu grup przerzutowych i przemytniczych i poszczególnych przestępców granicznych. Werbowanie informatorów i zakładanie l[okali] k[ontaktowych], praca z agentami, cenniejszymi informatorami i rezydentami. Dobór i przygotowanie do werbunku kandydatów na agentów, informatorów, rezydentów i właścicieli l[okali] k[ontaktowych]. Prowadzenie dochodzenia w stosunku do wszystkich osób zatrzymanych przez służbę graniczną i zwiad na odcinku batalionu oraz wykonywanie innych czynności z tym związanych. Jednostka ustala tożsamość zatrzymanych osób, sprawdza wiarygodność wyjaśnień i zeznań, przekazuje zatrzymanych do Sekcji Śledczej Wydziału VII brygady, względnie zwalnia ich. Jednostka sprawdza jednak uprzednio, czy osoby zatrzymane figurują w ewidencji operacyjnej Wydziału VII brygady, czy są one poszukiwane. Zwolnienie może nastąpić jedynie po uzyskaniu zgody operacyjnego przełożonego. Operacyjnym przełożonym z[astęp]cy dowódcy batalionu do spraw zwiadu jest z[astęp]ca dowódcy brygady, który jednocześnie pełni obowiązki szefa Wydziału VII. Obiektem operacyjnego działania z[astęp]cy dowódcy brygady i podległego mu aparatu, w skład którego wchodzi: Sekcja Śledcza, Sekcja 2 Kontrwywiadowcza, oficer ewidencji i Kancelaria¹¹, jest teren pasa granicznego przyległego do linii granicznej odcinka danej brygady.

Do zasadniczych obowiązków tej jednostki należy kierowanie pracą agenturalną i śledczą podległych batalionów, rozpracowywanie ważniejszych grup przerzutowych, przemytniczych i poszczególnych przestępców granicznych ujawnionych na odcinku brygady, werbowanie agentów, cenniejszych informatorów i rezydentów oraz zakładanie l[okali] k[ontaktowych] dla własnych potrzeb operacyjnych, praca z agentami i cenniejszymi informatorami biorącymi udział w rozpracowaniu konkretnych spraw. Prowadzenie śledztwa w stosunku do zatrzymanych przestępców granicznych, których zależnie od wagi i charakteru popełnionego przestępstwa kieruje się do prokuratora i sądu, celem pociągnięcia do odpowiedzialności karnej. Prowadzenie ewidencji sieci agenturalnej zwiadu brygady, spraw ewidencji operacyjnej, prowadzenie ewidencji osób zatrzymanych za przestępstwa graniczne i naruszenie przepisów obowiązujących w strefie nadgranicznej. Organizowanie i prowadzenie szkolenia z oficerami zwiadu. Operacyjnymi przełożonymi z[astęp]cy dowódcy brygady są: z[astęp]ca dowódcy Wojsk Ochrony Pogranicza do spraw zwiadu oraz jego z[astęp]cy. Z[astęp]ca dowódcy WOP kieruje pracą kontrwywiadowczą na całym pograniczu, wykonując zadania zlecone przez dowódcę WOP oraz współpracując ściśle z odnośnymi departamentami Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego i Komendą Główną Milicji Obywatelskiej. Do takiej współpracy Instrukcja służby zwiadowczej zobowiązuje wszystkich zastępców dowódców jednostek i pododdziałów WOP do spraw zwiadu.

Wszystkie jednostki operacyjne Wojsk Ochrony Pogranicza prowadzą pracę kontrwywiadowczą na pograniczu na ogólnych zasadach obowiązujących w organach bezpieczeństwa publicznego. Podstawowym orężem Zwiadu WOP w walce o pełną

¹¹ AIPN, 343/15, t. 6, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1954–1955, k. 40–41.

nienaruszalność granicy jest sieć agenturalna, a podstawową formą pracy – agenturalne rozpracowanie¹² i agenturalna obserwacja¹³. Agenturalnemu rozpracowaniu podlegają osoby zamieszkałe na terenie strefy i pasa granicznego, podejrzane o dokonywanie przestępstw granicznych – to ludzie trudniący się przetrzutem i przemytem towarów, osoby nielegalnie przekraczające granicę państwową, przygotowujące ucieczkę z kraju za granicę oraz udzielające pomocy wszelkiego rodzaju przestępcom granicznym.

Zasadniczym celem agenturalnego rozpracowania wymienionych osób jest ustalenie charakteru przestępczej działalności i ewentualnego powiązania z wrogimi ośrodkami dyspozycyjnymi w kraju i za granicą oraz zebranie obiektywnych danych dowodowych i materiałów agenturalnych świadczących obiektywnie o przestępczej działalności.

Zwiad WOP w toku agenturalnego rozpracowania dąży do ustalenia wszystkich faktów wrogiej i przestępczej działalności łącznie z towarzyszącymi im okolicznościami oraz do ujawnienia miejsca i sposobu, w jaki przestępstwo graniczne zostało dokonane, do ustalenia trasy przetrzutu. Na podstawie tych danych łatwiej już jest przy pomocy elementów służby granicznej, a więc fizycznej siły zbrojnej, zatrzymać figurantów na gorącym uczynku i z dowodami rzeczowymi, a w śledztwie udowodnić ich winę, ewentualnie uzyskać inne wyjścia.

Formy agenturalnego rozpracowania są takie same jak w organach bezpieczeństwa, a więc istnieją sprawy agenturalne na grupę¹⁴, agenturalne na osobę¹⁵ i agenturalno-poszukiwawcze¹⁶. Jeżeli jednostka operacyjna WOP posiada tylko wstępne, niesprawdzone materiały, sygnały, to są one sprawdzane w ramach agenturalnego sprawdzenia, to znaczy w wypadku dokonania aktu przestępczego przez nieustalone osoby, w wypadku naruszenia granicy przez nieustaloną osobę, względnie ujawnienie przemytu politycznego i gospodarczego, gdy przestępca jest nieznan, Zwiad zakłada i prowadzi sprawę agenturalno-śledczą. Podstawą do założenia takiej sprawy są materiały uzyskane w czasie oględzin miejsca przestępstwa, w toku pościgu i dochodzenia prowadzonego na te okoliczności. Celem sprawy jest ustalenie osób podejrzanych i wykrycie w procesie agenturalnego rozpracowania rzeczywistych sprawców oraz inspiratorów. Zasadniczym źródłem wiadomości i środkiem operacyjnego działania Zwiadu WOP we wszelkiego rodzaju sprawach agenturalnego rozpracowania i agenturalnego sprawdzenia są agenci i informatorzy posiadający bezpośrednie dotarcie do rozpracowywanych osób. Agentów tych i informatorów obsługują wyłącznie oficerowie Zwiadu, którzy prowadzą te rozpracowania, względnie ich operacyjni przełożeni. Zasady i sposoby prowadzenia rozpracowa-

¹² Na temat agenturalnego rozpracowania zob.: AIPN, 1633/1961, Opracowanie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego pt. „Zadania i formy agenturalnego rozpracowania oraz kategorie osób podlegających rozpracowaniu”, k. 1–38; *Instrukcja nr 04/55 o zasadach pracy z agenturą...*, s. 69–92.

¹³ Na temat agenturalnej obserwacji zob.: AIPN, 1633/1961, Opracowanie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego pt. „Zadania i formy agenturalnego rozpracowania oraz kategorie osób podlegających rozpracowaniu”, k. 1–38; *Instrukcja nr 04/55 o zasadach pracy z agenturą...*, s. 69–92; F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa...*, s. 277–284.

¹⁴ Sprawa agenturalna na grupę – jedna z obowiązujących w KdsBP form agenturalnego rozpracowania. Zob.: AIPN, 1633/1961, Opracowanie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego pt.: „Zadania i formy rozpracowania oraz kategorie osób podlegających rozpracowaniu”, k. 20–38; *Instrukcja nr 04/55 o zasadach pracy z agenturą...*, s. 69–92; F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa...*, s. 305–320.

¹⁵ Na temat sprawy agenturalnej na osobę zob. *ibidem*.

¹⁶ Na temat sprawy agenturalno-poszukiwawczej zob. *ibidem*.

nia agenturalnego w Zwiadzie WOP są identyczne z zasadami i sposobami stosowanymi w organach bezpieczeństwa publicznego. Jeżeli Zwiad zna charakter przestępczej działalności osób podejrzanych, gdy ustalił, że osoby te nie mają nic wspólnego z wrogimi ośrodkami, jeżeli posiada wystarczające dowody ich przestępczej działalności, przystępuje natychmiast do ich aresztowania.

Osoby te należy więc pociągnąć do odpowiedzialności karnej, a nie rozpracowywać. Tego rodzaju praktyka jest szczególnie stosowana na pograniczu południowym, gdzie jest wielu ludzi zajmujących się zwykłym przemysłem.

Agenturalna obserwacja przybiera – tak samo jak w organach bezpieczeństwa – formę sprawy ewidencyjno-obszerniczej. Zasadniczą rolę odgrywają w jej prowadzeniu informatorzy. Informatorzy ci winni znać obserwowane osoby i posiadać ich zaufanie. W zasadzie informatorów obsługują oficerowie Zwiadu. Dopuszcza się również, by w uzasadnionych wypadkach, gdy ma się do czynienia z osobami przedstawiającymi mniejsze niebezpieczeństwo – informatorów obsługiwali doświadczeni rezydenci. Zwiad WOP prowadzi rozpracowanie agenturalne i obserwację agenturalną jedynie osób znajdujących się w zasięgu jego działania, a więc osób zamieszkałych na pograniczu.

Wiemy jednak, że nie tylko mieszkańcy pogranicza nielegalnie przekraczają granicę, bardzo często popełniają to przestępstwo lub usiłują je popełnić agenci imperialistycznych wywiadów z zagranicy.

Podstawową metodą działania Zwiadu WOP w walce z tego rodzaju przestępcami granicznymi jest montowanie sieci informacyjnej, tworzenie rezydentur na określonym terenie. W pierwszym rzędzie jednostki operacyjne WOP montują taką sieć na ustalonych terenach marszruty przestępców na terenie strefy nadgranicznej oraz wszędzie tam, gdzie są dogodne warunki do przejścia granicy, a więc: w portach morskich, rybackich, rzecznych, na jednostkach pływających w miejscowościach położonych przy linii granicznej, na stacjach kolejowych położonych w strefie, a nawet w pasie granicznym na ważnych szlakach linii komunikacyjnych prowadzących do granicy, w schroniskach i wśród personelu domów wypoczynkowych położonych na granicy, wśród osób korzystających z małego ruchu granicznego na uczęszczanych szlakach turystycznych położonych przy linii granicznej, wśród baców i pasterzy owiec w Karpatach, wśród pracowników służby leśnej na odcinkach zalesionych, a nawet wśród stróżów nocnych wykonujących swe obowiązki na pograniczu.

Posiadanie sieci informacyjnej odpowiednio rozmieszczonej i powiązanej w rezydentury nabiera ostatnio coraz większego znaczenia ze względu na to, że za wyjątkiem odcinka granicy południowej (województwa: krakowskie, stalinogrodzkie, opolskie) ludność zamieszkała na pograniczu coraz mniej angażuje się do przestępczej działalności. Agenci imperialistycznych wywiadów i zdrajcy uciekający z kraju starają się unikać kontaktów z miejscową ludnością i jak najkrócej przebywać na pograniczu.

Świadczy o tym chociażby taki fakt, jaki miał miejsce w 1954 r. na odcinku granicy zachodniej. Dnia 15 czerwca 1954 r. w godzinach rannych agent obcego wywiadu Boryczko¹⁷ nielegalnie przekroczył granicę w rejonie miejscowości Markocice, pow. Łubin^d. Następnie na przełaj polami i lasami udał się w głąb kraju, w kierunku na miejsco-

^d Tak w tekście.

¹⁷ Chodzi o Adama Boryczkę.

wość Lubusko. W drodze stracił orientację i wszedł na polną drogę, a spotkaną osobę zapytał o najbliższą miejscowość i miejsce postoju Wojsk Ochrony Pogranicza. Po tym – dla zatarcia za sobą śladu – ukrył się w zbożu i podążał dalej polem w obranym kierunku. Po przebyciu w ten sposób około 15 kilometrów wyszedł na drogę i natknął się na patrol Wojsk Ochrony Pogranicza, który wezwał Boryczkę do zatrzymania się. Zatrzymany szpieg, licząc na naiwność żołnierzy, wylegitymował się posiadanymi fałszywymi dokumentami. Gdy jednak żołnierze mimo to nie zwolnili go, usiłował przekupić ich i dał im złoty zegarek, między innymi przyczyniło się to do zdemaskowania szpiega.

Dla zabezpieczenia granicy należy posiadać sieć informacyjną mogącą ustalić szlaki przemytnicze oraz wszystkie miejsca dogodne do nielegalnego przekraczania granicy. Informatorzy ci w zasadzie nie są wykorzystywani w sprawach ewidencji operacyjnej. Winni oni jednak wywodzić się z osób mających możliwość obserwowania ruchu granicznego, ujawniania i sygnalizowania we właściwym czasie Wojskom Ochrony Pogranicza, gdy pojawi się w okolicy obcy podejrzany człowiek. Wyniki pracy z tą siecią zależne są od umiejętności roztawiania jej na pograniczu. Jeśli znajduje się ona wszędzie tam, gdzie możliwe jest lub spodziewane nielegalne przekroczenie granicy, jeżeli więc rozmieszczono ją odpowiednio do sposobów stosowanych przez przestępców, rezultaty są bezsprzeczne. W chwili obecnej na podstawie danych otrzymanych od tej kategorii agentury WOP zatrzymuje od 10 do 14 proc. przestępców. Aby sprostać temu zadaniu, trafnie i celowo rozmieszczać sieć informacyjną na poszczególnych odcinkach granicy państwowej, jednostki operacyjne WOP, począwszy od Sekcji 7 batalionu wżwyż, zakładają i prowadzą na swoje odcinki teczki obiektowe. W teczkach tych jednostki operacyjne WOP w części I koncentrują następujące materiały:

- opis charakteryzujący odcinek graniczny z punktu widzenia kontrwywiadowczego, a w szczególności form i metod stosowanych przez wrogów w uprawianiu przestępstw granicznych, wykaz sił rozpoznania i agenturalnego zabezpieczenia granicy oraz miejsc dogodnych do nielegalnego przekroczenia granicy;

- wykaz rozpracowań agenturalnych, agenturalnego sprawdzenia i spraw ewidencyjno-obszernych – z nazwiskami figurantów;

- następnie wykaz bezkarnych przerwań zaistniałych na odcinku granicznym. Wykaz ten odzwierciedla równocześnie stosowane przedsięwzięcia zmierzające do wykrycia sprawców i ochrony profilaktycznej danego odcinka granicy.

Wymienione dokumenty winny dać pełny obraz aktualnej sytuacji operacyjnej na odcinku i dają możliwość opracować właściwie plany dla ochrony granicy państwowej na danym odcinku. Plany takie – po gruntownej analizie materiałów zebranych i usystematyzowanych w tezcze – jednostki operacyjne opracowują raz na kwartał. Zawierają one sprawozdanie z wykonania planu agenturalno-operacyjnego przedsięwzięć za ubiegły kwartał, analizę aktualnej sytuacji operacyjnej na odcinku, jej ocenę i decyzję co do kierunku dalszej pracy kontrwywiadowczej oraz zadania do wykonania w następnym kwartale.

Plany te zatwierdza dowódca lub jego zastępcy do spraw zwiadu odpowiedzialni za ochronę danego odcinka granicy. Miesięczne plany pracy zwiadowczej opracowane na ich podstawie oraz informacje i sprawozdania o stanie pracy kontrwywiadowczej na danym odcinku, opracowane dla jednostek nadrzędnych, stanowią część II omawianej przeze mnie teczki obiektowej.

Znając metody i sposoby działania Wojsk Ochrony Pogranicza w walce z wrogiem o pełną nienaruszalność granicy państwowej, zastanówmy się, czy może ona być skutecznie prowadzona bez ścisłego współdziałania organów bezpieczeństwa publicznego z Wojskami Ochrony Pogranicza. Trzeba jasno stwierdzić, że nie. Za koniecznością ścisłej współpracy między jednostkami w walce z wrogiem, a szczególnie z agenturą obcych wywiadów, przemawiają następujące okoliczności.

Jednostki operacyjne Wojsk Ochrony Pogranicza działają na bardzo wąskim obszarze kraju – przyległym do linii granicznej – i w zasadzie ich możliwości operacyjne nie sięgają poza strefę nadgraniczną. Natomiast przestępcy graniczni, a szczególnie osoby dokonujące tego przestępstwa z polecenia obcych ośrodków wywiadowczych, przybywają często z głębi kraju lub zza granicy. Tym samym coraz trudniej jest jednostkom operacyjnym WOP wykryć i zdemaskować tego rodzaju przestępców przygotowujących przerzut, przemyt lub ucieczkę z kraju z terenów położonych poza strefą nadgraniczną. Większe możliwości mają w tym kierunku jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa publicznego, gdyż mają swoje odpowiedniki na terenie całego kraju. Jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa publicznego mogą więc w wielu wypadkach ujawnić osoby podejrzane o przestępstwa graniczne, wskazać jednostkom WOP zagrożone kierunki i miejsca planowanych naruszeń granicy, co w znacznym stopniu może usprawnić ich działanie i walkę z wrogiem o pełną nienaruszalność granic. Poza tym jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa publicznego działające na terenie powiatów przygranicznych koncentrują swoją pracę operacyjną wokół zdecydowanie wrogiego elementu podejrzanego o wrogą, antypaństwową działalność. Ponieważ wywiadowcza i wszelka inna działalność wroga w wielu wypadkach może być związana z przestępstwami granicznymi, utrzymywanie łączności z obcymi ośrodkami bardzo często odbywa się przez granicę. Zachodzi również uzasadniona konieczność operacyjnego współdziałania między jednostkami operacyjnymi organów bezpieczeństwa publicznego z jednostkami operacyjnymi WOP w rozpracowaniu dróg przerzutowych, przemytniczych, wykorzystywanych przez wroga. Istnieją również wypadki, że ludzie będący w zainteresowaniu organów bezpieczeństwa publicznego nie uprawiają wrogiej działalności, a przygotowują ucieczkę za granicę z innych przyczyn. W tym wypadku celowym jest przekazanie materiałów do dalszego rozpracowania jednostkom operacyjnym Wojsk Ochrony Pogranicza, gdyż leży to w zakresie ich działalności. Gdy w toku rozpracowania osób podejrzanych o przestępstwa graniczne jednostki operacyjne WOP ujawniają działalność antypaństwową, powiązania z obcymi ośrodkami wywiadowczymi, winny o tym niezwłocznie zawiadomić zainteresowane jednostki organów bezpieczeństwa publicznego i uzgodnić z nimi tok dalszego postępowania.

Jednostki operacyjne Wojsk Ochrony Pogranicza, prowadząc pracę kontrwywiadowczą na pograniczu, wśród elementu podejrzanego o uprawianie przestępstw granicznych, mogą niejednokrotnie ujawniać osoby podejrzane o szpiegostwo, montowanie nielegalnych organizacji i związków o celach antypaństwowych zarówno na terenie pogranicza, jak i w głębi kraju. Rozpracowanie tej działalności nie leży w kompetencji jednostek operacyjnych WOP, toteż niezwłocznie komunikują o tym zainteresowane jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa, które zgodnie z ogólnie przyjętą zasadą przejmują wszelkie materiały do dalszego prowadzenia. Niekiedy prowadzi się rozpracowanie wspólnie z jednostkami operacyjnymi WOP, gdyż mogą one na terenie strefy nadgranicz-

nej, ze względu na uzyskanie wyjścia, mieć lepsze dotarcie i lepsze możliwości rozpracowania figurantów zamieszkałych na pograniczu. Poza tym za koniecznością ścisłej współpracy przemawia również ta okoliczność, że zarówno jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa publicznego powiatów przygranicznych, jak i jednostki operacyjne WOP działają na tym samym terenie. Należy więc niejednokrotnie uwzględnić różne przedsięwzięcia operacyjne, jak np. stosowanie operacyjnych zasadzek na terenie strefy nadgranicznej oraz współdziałanie w wypadku zaistnienia wrogiego aktu. Takim aktem w pierwszym rzędzie będzie bezkarne naruszenie granicy państwowej do Polski, sabotaż, dywersja, terror o charakterze antypaństwowym. O istocie i znaczeniu tej współpracy w walce z wrogimi agenturami nasyłanymi do kraju świadczą następujące fakty. Na odcinku granicy zachodniej, w rejonie miejscowości Żary, kilkakrotnie nielegalnie przekraczał granicę do Polski agent obcego wywiadu Schaak¹⁸. Pościg prowadzony przez WOP nie dawał rezultatu ze względu na kombinacje, jakie on stosował. Na stacji granicznej kupował bilet do stacji położonej w głębi kraju, a faktycznie udawał się w głąb pasa granicznego, gdzie posiadał meliny. Jednostka operacyjna Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa [Publicznego] podała, że według posiadanych danych Schaak nielegalnie przekracza granicę w określonym punkcie i ma nieustaloną melinę w miejscowości „J”. Na tej podstawie jednostka operacyjna WOP postarała się w miejscowości o odpowiedniego tajnego współpracownika, który natychmiast poinformował WOP o przybyciu Schaaka, gdy ujawnił się on powtórnie u swego meliniarza. Pracownicy operacyjni jednostki WOP i wojewódzkiego urzędu wspólnie zorganizowali pościg i zatrzymali szpiega adenauerowskiego wywiadu. Zatrzymany agent dał jednostce operacyjnej wyjście na siatkę szpiegowską na terenie powiatu Żary, którą wojewódzki urząd zlikwidował. Praca i wysiłek operacyjny obu jednostek przyczyniły się w dużym stopniu do lepszego zabezpieczenia granicy na tym odcinku, nie mówiąc już o rezultacie politycznym.

Pewnej nocy letniej w miejscowości Kopalino w powiecie Lębork (na odcinku granicy morskiej) wylądował desant w składzie 4 agentów obcego wywiadu, wraz z pełnym wyposażeniem szpiegowskim i bronią. Służba graniczna, która wykryła ten fakt, niezwłocznie rozpoczęła pościg, powiadomiła wojewódzki urząd, który niezwłocznie włączył do akcji siły i środki, jakimi rozporządzał. W trzecim dniu pościgu pracownicy wojewódzkiego urzędu w miejscowości położonej w głębi strefy nadgranicznej natknęli się na przestępców i w toku pościgu osaczyli grupę w okolicznych lasach, staczając z nią walkę, trzech szpiegów zabito, a jednego ujęto żywcem.

Oba fakty wskazują, że dobre rezultaty w walce z wrogiem osiągnięto tylko dzięki współdziałaniu jednostek operacyjnych organów bezpieczeństwa publicznego z jednostkami operacyjnymi Wojsk Ochrony Pogranicza.

¹⁸ Joachim Schaak *vel* Werner Rosocha *vel* Alfred Brauling, ps. „Juliusz” (ur. 10 XI 1930 r.), narodowość niemiecka. W zasobie archiwalnym IPN w Warszawie odnaleziono dokumenty odnoszące się do oskarżenia Joachima Schaaka o przynależność i kierowanie „nielegalną” organizacją Mazurskie Siły Wyzwoleńcze oraz prowadzenie działalności wywiadowczej na terenie PRL. Zob.: AIPN, 0326/461, t. 3, Materiały dotyczące szpiegostwa – Joachim Schaak, b.p.; AIPN, 1633/2548, „Informator o osobach skazanych w PRL za działalność szpiegowską w latach 1944–1970”, Warszawa 1972, s. 378; P. Skubisz, *Służba Bezpieczeństwa wobec osób zbiegłych z kraju. Stenogram wykładu wygłoszonego przez Zenona Polaka w marcu 1958 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1, s. 531–585.

Doceniając rolę i znaczenie współpracy jednostek operacyjnych organów bezpieczeństwa z jednostkami operacyjnymi Wojsk Ochrony Pogranicza, przewodniczący Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego i minister spraw wewnętrznych, któremu WOP podlega, wydali wspólne Zarządzenie nr 060/55 z 8^e lipca 1955 r. w tej sprawie.

Zarządzenie określa zasady współpracy między jednostkami przy wykorzystaniu sieci agenturalnej, prowadzenia rozpracowań agenturalnych i przygotowania przedsięwzięć specjalnych. Zarządzenie zobowiązuje do wzajemnej wymiany informacji na tym polu.

Współpraca jednostek operacyjnych organów bezpieczeństwa publicznego i WOP w sprawach dot[yczących] sieci agenturalnej jest konieczna między innymi dlatego, że obie jednostki operacyjne werbują sieć agenturalną według zasad stosowanych w organach bezpieczeństwa publicznego. Dlatego też jednostki operacyjne WOP po dokonaniu wyboru kandydata na werbunek sprawdzają go w kartotece wojewódzkiego urzędu.

Do prac związanych z opracowaniem kandydata jednostka przystępuje, gdy wynik sprawdzenia jest negatywny i kandydat został zabezpieczony w kartotece Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego kartą EO-4 K¹⁹. W wypadku, gdy kandydat jest zarejestrowany przez jednostkę operacyjną organów bezpieczeństwa, odnośna jednostka WOP uzgadnia dalsze przedsięwzięcia w stosunku do kandydata. Na tej podstawie dopiero można dojść do wniosku, czy WOP ma przejąć danego kandydata, a więc i materiały, jakie posiada urząd, czy też zrezygnować z dalszego opracowania kandydata.

Jeżeli w toku pracy z posiadaną agenturą jednostka operacyjna organów bezpieczeństwa uzyskała doniesienie o popełnionym lub zamierzonym przestępstwie granicznym, dane te powinna przekazać Wydziałowi VII brygady, względnie Zarządowi VII do spraw Zwiadu (dotyczy to wojewódzkich urzędów położonych w głębi kraju). Tak samo jednostka operacyjna WOP obowiązana jest wszystkie materiały dotyczące osób podejrzanych o szpiegostwo i dywersję, uprawianie złośliwej propagandy antypaństwowej, bandytyzmu i terroru związanego z reakcyjnym podziemiem przekazywać zainteresowanemu wydziałom operacyjnym wojewódzkich urzędów.

Ten tryb postępowania obowiązuje naturalnie w wypadkach, które nie wymagają natychmiastowego działania.

W wypadkach niecierpiących zwłoki jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa publicznego i WOP obowiązane są do współdziałania już na szczeblu powiatu. Wymaga to oczywiście wymiany materiałów i informacji pomiędzy kierownikiem urzędu a kierownikiem Sekcji 7 batalionu i odwrotnie. Winni oni wówczas zmobilizować wszystkie posiadane środki, by nie dopuścić do ucieczki z kraju lub do dokonania aktów sabotażu, dywersji i terroru, a następnie dopiero czekać na instrukcje i pomoc zainteresowanych jednostek operacyjnych.

W wypadkach uzasadnionych operacyjną koniecznością, przeważnie w związku z prowadzeniem różnych spraw ewidencji operacyjnej itp., jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa i WOP mogą na pewien okres lub na stałe przekazywać sobie wzajemnie poszczególne tajnych współpracowników. Przekazanie agenta może jednak nastąpić

^c W tekście: 12.

¹⁹ Karta EO-4 K – karta, którą wypełniał pracownik operacyjny (KdsBP) na kandydata do werbunku. Następnie przekazywał ją do kartoteki sieci agenturalnej. AIPN, 3136/14, Instrukcja Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 017/55 z 8 IV 1955 r. o trybie rejestracji spraw ewidencji operacyjnej i technice ich ewidencji w organach bezpieczeństwa publicznego, k. 53–62.

wyłącznie za zgodą dyrektora zainteresowanego departamentu operacyjnego Komitetu lub szefa Zarządu VII Dowództwa WOP. Natomiast przekazywanie informatorów może nastąpić na podstawie porozumienia kierownika wojewódzkiego urzędu z szefem Wydziału VII brygady WOP. Przekazywanie odbywa się na zasadach przyjętych w organach bezpieczeństwa publicznego.

Konieczność współpracy jednostek operacyjnych organów bezpieczeństwa publicznego i WOP przy prowadzeniu rozpracowania agenturalnego wynika z faktu, że jednostki WOP kierują się tymi samymi zasadami pracy agenturalnej.

Toteż pracownicy jednostek operacyjnych WOP przed założeniem jakiegokolwiek sprawy obowiązani są uprzednio sprawdzić figuranta w kartotece wojewódzkiego urzędu i Departamentu X Komitetu. Do prac związanych z założeniem i prowadzeniem spraw pracownik Zwiadu WOP przystępuje, gdy wynik sprawdzenia danej osoby – podlegającej rozpracowaniu lub obserwacji – jest negatywny i figurant figuruje tym samym na koncie jednostek WOP w kartotece Departamentu X Komitetu, względnie Wydziału X terenowego WUdsBP, na podstawie karty E-14²⁰. W wypadku, gdy figurant jest rozpracowywany, względnie obserwowany przez jednostkę operacyjną organów bezpieczeństwa publicznego, pracownik Zwiadu WOP uzgadnia dalszy tok postępowania. W zależności od wagi posiadanych materiałów oraz ich charakteru przekazuje te informacje właściwej jednostce operacyjnej, względnie przyjmuje sprawę do dalszego prowadzenia.

Obowiązuje przy tym zasada, że sprawy agenturalne, a szczególnie rozpracowania kanałów przerzutowych, mogą być przekazane dopiero po uzyskaniu zgody dyrektora zainteresowanego departamentu Komitetu i szefa Zarządu VII Dowództwa WOP. Inne sprawy zaś na podstawie porozumienia kierownika wojewódzkiego urzędu z szefem Wydziału VII.

Przekazywanie spraw ewidencji operacyjnej odbywa się podobnie – na zasadach ogólnie przyjętych w organach bezpieczeństwa.

Jednostki operacyjne WOP mają mniejsze środki działania oraz mniejsze doświadczenie operacyjne od jednostek operacyjnych organów bezpieczeństwa. Toteż jednostki operacyjne obowiązane są pomóc jednostkom WOP w konkretnych rozpracowaniach agenturalnych i ważniejszych przedsięwzięciach operacyjnych i współpracować z nimi jak z każdą jednostką organów bezpieczeństwa publicznego. Dotyczy to szczególnie doboru odpowiedniej agentury dla sprawdzania charakteru i rodzaju ujawnionych i rozpracowywanych przez Zwiad WOP kanałów przerzutowych i przemytniczych, pomocy w opracowywaniu legend i zadań dla agentów Zwiadu WOP wytypowanych do wykonywania tego rodzaju zadań. Dotyczy to szeregu innych przedsięwzięć operacyjnych, jak np. zaopatrywanie w odpowiednie dokumenty wykorzystanej agentury stosownie do przygotowywanych legend i zadań, stosowania obserwacji zewnętrznej niektórych szczególnie niebezpiecznych figurantów, o ile naturalnie wymaga tego sytuacja, przeprowadzania ekspertyz, ustaleń i wywiadów ważniejszych figurantów zamieszkałych poza strefą nadgraniczną, gdzie możliwości operacyjne Zwiadu są ograniczone. Dzięki współpracy jednostek WOP z organami bezpieczeństwa wykryto już niejednego przestępcę.

²⁰ Karta E-14 była podstawową kartą rejestracyjną (do 1962 r.), która służyła do rejestracji osób w kartotece ogólnoinformacyjnej. Zob. M. Komaniecka, *Miniprzewodnik po materiałach ewidencyjnych Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Osobowe źródła informacji...*, s. 263–293.

Między innymi dzięki takiej pomocy udzielonej Zwiadowi WOP organa bezpieczeństwa zebrały odpowiednie dane o wrogiej działalności Sau Szane, pracownika dyplomatycznego państwa Izrael, który w 1954 r. za działalność przerzutową obywateli PRL narodowości żydowskiej został wydalony z Polski. Sprawa ta w krótkich zarysach miała następujący przebieg.

Jeden z departamentów operacyjnych Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego posiadał dane, że jeden z pracowników dyplomatycznych poselstwa Izrael zajmuje się przerzutem ludzi za granicę przy pomocy fałszywych paszportów. O powyższym departament ten powiadomił Zarząd VII. Przypadkowo Zwiad posiadał również dane agenturalne, że dwaj nieznanymi osobnicy, przypuszczalnie z Warszawy, usiłują na terenie Zgorzelca nielegalnie przekroczyć granicę do Berlina. Zwiad podstawiał tym osobnikom agenta. Agent przez pośrednika umówił spotkanie we Wrocławiu. Zwiad nie znał bliższych danych o figurantach i ich aktualnych zamiarach – zwrócił się więc do wojewódzkiego urzędu z prośbą o wykorzystanie spotkania i podjęcie obserwacji za wymienionymi. Wojewódzki urząd podjął obserwację. W rezultacie ustalono bliższe dane o figurantach, co pozwoliło zatrzymać ich w czasie, gdy usiłowali przekroczyć granicę do NRD. Zatrzymani posiadali fałszywe paszporty zagraniczne, które dostarczył im pracownik dyplomatyczny państwa Izrael. Zajmowali się oni już od dłuższego czasu przerzutem ludzi przez granicę. Właściwe współdziałanie między jednostką operacyjną Komitetu i Zwiadu, a w szczególności pomoc ze strony wojewódzkiego urzędu w zorganizowaniu obserwacji nad figurantami itp., przyczynia się do zdemaskowania wroga i do ulepszenia ochrony granicy państwowej na granicznych punktach kontrolnych.

Współpraca jednostek operacyjnych organów bezpieczeństwa i WOP w pracy śledczej polega na tym, że zatrzymani za przestępstwa graniczne cudzoziemcy i osoby podejrzane o działalność antypaństwową, a więc szpiegostwo, udział w nielegalnej organizacji itp., są niezwłocznie po przesłuchaniu na okoliczności popełnionego przestępstwa granicznego kierowani do zainteresowanych jednostek operacyjnych organów bezpieczeństwa publicznego. Śledztwa w stosunku do tych kategorii osób Zwiad WOP nie prowadzi. Identycznie postępuje Zwiad z zatrzymanymi przestępcami granicznymi, o ile w toku śledztwa okaże się, że są oni współpracownikami obcych wywiadów, ośrodków reakcyjnej emigracji, względnie członkami podziemnych organizacji. Nakłada to na organa bezpieczeństwa publicznego obowiązek informowania jednostek operacyjnych WOP, które przekazały danych przestępców, o postępach śledztwa, o uzyskanych wyjściach na teren strefy i pasa granicznego oraz o sentencji wyroków, jakie zapadły w poszczególnych sprawach. Brak informacji w takiej dziedzinie dezorientuje jednostki operacyjne WOP.

Jednostki operacyjne WOP, a będą nimi w zasadzie wydziały VII brygad, interesują się rezultatami i wynikiem śledztwa oraz przebiegiem i wynikiem rozpraw sądowych. Od tych informacji zależy w pewnej mierze dalsza praca i stan zabezpieczenia granicy państwowej na danym odcinku, co również nie może być obojętne organom bezpieczeństwa publicznego.

Realizacja, prowadzenie wstępne śledztwa ze strony jednostek operacyjnych WOP odbywa się na zasadach ogólnie przyjętych w organach bezpieczeństwa publicznego. Współpraca jednostek operacyjnych organów bezpieczeństwa i WOP w zakresie wymiany informacji, w zakresie wymiany materiałów istotnych dla obu jednostek odbywa się

na szczeblu centralnym – między zainteresowanymi dyrektorami departamentów Komitetu a szefem Zarządu VII, a na szczeblu wojewódzkim – między szefem Wydziału VII a kierownikiem urzędu oraz na szczeblu powiatu – między szefem powiatowego urzędu a kierownikiem Sekcji 7.

Gdy jednostki operacyjne przygotowują jakieś specjalne przedsięwzięcia na terenie strefy nadgranicznej, winny one uzgodnić te posunięcia z odpowiednimi jednostkami. Mamy na myśli tego rodzaju przedsięwzięcia jak organizowanie zasadzek operacyjnych w strefie nadgranicznej, przerzut przez granicę itp., rewizje itp. Niezbędne przedsięwzięcia zainteresowany kierownik powiatowego urzędu uzgadnia z kierownikiem Sekcji 7 batalionu. Konieczność wzajemnego uzgadniania operacyjnych przedsięwzięć jest poddyktowana względami bezpieczeństwa. W wypadku, gdy sprawy te nie są zawczasu uzgadniane, może dojść do nieprzewidzianych i smutnych konsekwencji. W przeciwnym wypadku każda jednostka operacyjna zarówno organów bezpieczeństwa, jak i WOP, gdy dostaje wiadomość o pojawieniu się wieczorem lub wczesnym rankiem kilku nieznanych ludzi w strefie nadgranicznej (i w dodatku uzbrojonych), może ich przyjąć za wrogów, wszcząć przeciwko nim operację i nieraz doprowadzić do dekonspiracji przedsięwzięcia, a nawet do niepotrzebnej strzelaniny i ofiar w ludziach.

Należy przy tym pamiętać, że powyższe nie dotyczy zasadzek założonych przez żołnierzy WOP występujących oficjalnie w mundurach. Zasadzki te są głównie organizowane w pobliżu samej linii granicznej. Poza tym jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa obowiązane są w wypadku bezkarnego naruszenia granicy do Polski niezwłocznie udzielić maksymalnej pomocy wszystkimi dostępnymi środkami operacyjnymi jednostkom WOP w celu ujęcia sprawcy. Najskuteczniejszą pomocą w takim wypadku będzie natychmiastowe włączenie posiadanej sieci agenturalnej w rejonie przzerwania granicy, celem ujawnienia osób podejrzanych o dokonanie przestępstwa i ustalenia sprawcy. Pożądanym i koniecznym jest, by jednostki operacyjne bezpieczeństwa działające na pograniczu, a szczególnie pracownicy powiatowych urzędów, w codziennej pracy – w czasie obsługiwanego sieci agenturalnej niezależnie od stawianych jej zadań – stawiali agencję na wykrycie osób podejrzanych o nielegalne przekroczenie granicy i inne wykroczenia związane z granicą państwową oraz by uzyskane informacje przekazywali kierownikom sekcji 7 batalionów WOP.

Jednostki operacyjne Wojsk Ochrony Pogranicza obowiązane są natomiast wszelkimi i dostępnymi środkami udzielić pomocy organom bezpieczeństwa w walce z wrogą działalnością obcych agencji i niemieckich elementów rewizjonistycznych. Aby udział Zwiadu WOP w tej walce był efektywny, zainteresowani kierownicy powiatowych urzędów winni uzgadniać z kierownikami sekcji 7 odpowiednie wytyczne i wskazówki, kierować ich pracą w zagadnieniu zwalczania rewizjonizmu czy innych przestępstw

na terenie strefy nadgranicznej. Niezależnie od tego jednostki operacyjne WOP korzystają z kartotek bezpieczeństwa na tych samych zasadach, co jednostki operacyjne organów bezpieczeństwa, oraz szkolą aparat operacyjny w szkołach organów BP²¹.

Źródło: AIPN, 01521/538, k. 1–26, oryginał, mps powielony.

²¹ W grudniu 1948 r. podporządkowanie Wojsk Ochrony Pogranicza Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego wprowadziło zasadnicze zmiany w zakresie kształcenia kadr Zwiadu WOP. Od 1949 r. żołnierzom Zwiadu WOP umożliwiono uczestniczenie w szkoleniach specjalistycznych w Centrum Wyszkożenia MBP (ośrodek od grudnia 1954 r. do grudnia 1956 r. funkcjonował jako Centrum Wyszkożenia KdsBP, a od grudnia 1956 r. do września 1972 r. – Centrum Wyszkożenia MSW. Od 1949 r. w CW MBP rozpoczęto szkolenie pracowników operacyjnych dla Zwiadu WOP). Specjalnie na potrzeby WOP zorganizowano dwa siedmimiesięczne kursy oznaczone symbolem „Z”, na których przygotowywano żołnierzy do pracy operacyjnej. Program tych szkoleń obejmował takie przedmioty jak: problematyka pracy operacyjnej aparatu BP, zagadnienia polityczne, zasady prowadzenia śledztwa, prawo karne materialne, prawo graniczne, kryminalistyka oraz medycyna sądowa. Proces szkolenia kadr Zwiadu WOP w ośrodkach kształcenia MBP (a następnie MSW) został ugruntowany w dłuższej perspektywie. Fakt ten przejawiał się w umożliwieniu żołnierzom Zwiadu w latach 1949–1966 szkolenia w rocznych szkołach oficerskich na kierunku ogólnoperacyjnym. AIPN, 1633/1217, W. Domagalski, *Rodowód Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego* [w:] *Wyższa Szkoła Oficerska im. Feliksa Dzierżyńskiego. Rodowód, powstanie i działalność. Jubileuszowa sesja naukowa 25–26 stycznia 1983 r. (Materiały z sesji naukowej)*, red. J. Ślęczka, Z. Krzysztożek, Legionowo 1983, s. 3–18; AIPN, 1633/1203, J. Ślęczka, *Rodowód Wyższej Szkoły Oficerskiej im. F. Dzierżyńskiego*, Legionowo 1989, s. 43–104.

STRESZCZENIE

Proces gruntownych reform w resorcie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przeprowadzony w Polsce w latach 1954–1956 oraz wprowadzenie 7 grudnia 1954 r. Dekretu Rady Państwa o naczelnym organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego doprowadziły do instytucjonalnej zmiany podległości Wojsk Ochrony Pogranicza. Powołanie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz umieszczenie w jego strukturach WOP spowodowały, że resort ten przejął po rozwiązaniu MBP odpowiedzialność za zabezpieczenie granicy i kontrwywiadowczą ochronę pogranicza. Współpracę z Zarządem VII Zwiadowczym WOP (oraz po kolejnych reorganizacjach w WOP – Zarządem II Zwiadowczym) kontynuowały w latach 1954–1956 pionierzy operacyjne Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Wzajemną wymianę informacji pomiędzy tymi jednostkami prowadzono zarówno na szczeblu centralnym, jak i terenowym. Niniejsza edycja źródłowa ma na celu przybliżenie podstawowych informacji dotyczących wymiaru oraz zakresu tej współpracy. Efektem tej kooperacji było m.in. ujęcie osób podejrzanych o nielegalne przekroczenie granicy i prowadzenie działalności „na rzecz obcego wywiadu”. Jedną z nich był Adam Boryczka – członek Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”.

Słowa kluczowe: Zwiad WOP, Zarząd VII Zwiadowczy, Zarząd II Zwiadowczy, Wojska Ochrony Pogranicza, Dowództwo WOP, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych.

SUMMARY

The process of the thorough reforms of the Ministry of the Public Security, carried out in Poland in the years 1954–1956, and the introduction of the Decree of the State Council of 7th December 1954 concerning the central organs of the state administration for the interior and public security led to an institutional change in the reporting line of the Border Guard Army. The establishment of the Ministry of the Interior, and the inclusion of the Border Guard Army in its structure, resulted in the Ministry taking over the responsibility from the dissolved Ministry of the Public Security for the security of the border and counterintelligence protection of the borderland. The cooperation with the Reconnaissance Board VII of the Border Guard Army (after following reorganizations of the Border Guard Army: the Reconnaissance Board II) was continued by operational divisions of the Public Security Committee in the years 1954–1956. Information was mutually exchanged between these units both on the central and regional level. This source edition is aimed at outlining basic information concerning the dimension and scale of the cooperation. The cooperation resulted, inter alia, in the arrest of persons suspected of passing the border illegally and acting “for a foreign intelligence service”. One of them was Adam Boryczka – a member of the Freedom and Independence Association.

Key words: Reconnaissance Units of the Border Guard Army, Reconnaissance Board VII, Reconnaissance Board II, Border Guard Army, Command of the Border Guard Army, Ministry of the Public Security, Public Security Committee, Ministry of the Interior.